

● magazine

# impact

Een uitgave van ARQ Kenniscentrum Oorlog, vervolging en geweld

OKTOBER 2019 - NR. 3



## 75 JAAR LEVEN MET OORLOG

SINTI EN ROMA  
**De vergeten genocide**

EEN BERUCHE VADER EN OPA  
**Ad van Liempt sprak met nabestaanden  
kampcommandant Westerbork**

DE OORLOG NOOIT VOORBIJ  
**Traumatherapie op hoge leeftijd**

# Inhoud



## 8 De verzwegen genocide

Foto: Ron de Vos



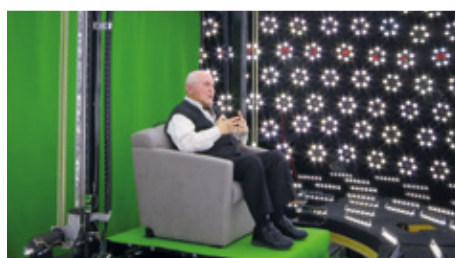
**12** Interview met Ad van Liempt over zijn biografie 'Gemmeke'



**20** Het belang van psychotherapie bij ouderen



**26** Ouder worden met de oorlog



**33** Digitaal bewaren van oorlogsherinneringen



**40** Terugkeren om thuis te komen



Ellen Klaassens

Hoofdredacteur Impact Magazine



Kent u de iconische zwartwit foto uit 1944 van dat meisje met de donkere ogen en een witte doek om haar hoofd, die door de op een kier geschoven deur van een treinwagon kijkt? De trein gaat vanuit Westerbork op weg naar Auschwitz. De film waarvan deze foto een stilstaand beeld is, werd gemaakt in kamp Westerbork in opdracht van de Duitse kampcommandant Gemmeke. Dit meisje bleek geen Joods meisje, zoals lang gedacht werd, maar zij behoorde tot de Sinti, een nomadisch woonwagenvolk, van wie er destijds honderden in Nederland woonden. Over hun lot tijdens WO-II is lang veel onbekend of ontkend geweest. Twee bijdragen, een interview met Zoni Weisz, zelf een Sinto en overlevende van de Holocaust, en een artikel van Anita van der Hulst en Paul Öfner over de onwetendheid, het onbegrip en de onverschilligheid waar de Sinti en Roma na de oorlog mee te maken kregen, zijn de openingsartikelen van dit nummer met als onderwerp *75 jaar leven met oorlog*.

Voor veel landgenoten was de bevrijding van Nederland het begin van jaren van vrede, vrijheid, wederopbouw en plannen maken voor de toekomst. Voor vele anderen, onder wie de al eerder genoemde Sinti en Roma, de Joden, verzetsstrijders, en diegenen die de oorlog en de Japanse bezetting in Nederlands-Indië hebben meegemaakt, is de oorlog in zekere zin nooit afgelopen. Het einde van de oorlog betekende bij deze mensen het begin van een lange weg van verdriet, schaamte, miskennis, ontkenning, en het zoeken naar erkenning. WO-II heeft bij hen zulke diepe wonden veroorzaakt dat die tot op de dag van vandaag bepalend zijn; niet alleen voor hun eigen leven maar ook voor de levens van hun kinderen en soms zelfs voor hun kleinkinderen.

Hoe het is om decennia lang te leven met de herinneringen aan de vaak traumatische gebeurtenissen en de grote verliezen, beschrijft Patricia Dashorst, psychiater bij ARQ Centrum'45. Zij neemt ons mee in haar spreekkamer en legt uit welke behandelingen, ook op hoge leeftijd, nog waardevol en helend kunnen zijn. Ad van Liempt heeft voor zijn nieuwe boek gesproken met de dochters en kleindochter van de kampcommandant die de opdracht voor de Westerbork-film heeft gegeven. Hij vertelt in een interview over deze indrukwekkende ontmoetingen. Door de bijdragen in deze editie van ons magazine hoop ik dat u zich, net als ik, blijft realiseren dat de gevolgen van een oorlog niet stoppen met het einde van een oorlog. Welke oorlog dan ook.

## EN VERDER

- 16 **impact** **TERUGBLIK**  
Over de geschiedenis van Centrum '45
- 19 **impact** **COLUMN**  
Jackie June ter Heide: Watje
- 23 **impact** **ONDERZOEK**  
Hoe kun je veranderen wat vroeger is gebeurd?
- 30 **impact** **BEELDVERHAAL**  
Ereveld Menteng Pulo Jakarta
- 32 **impact** **COLUMN**  
Bart Nauta: Nachtkars
- 37 **impact** **HERDENKEN**  
De rafelranden van herdenken
- 43 **impact** **BOEKEN**
- 46 **impact** ARQ Opleidingsagenda
- 47 **impact** **NtVP**

## **impact** over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen

Impact informeert, agendeert en discuteert over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen op zowel mensen, organisaties als samenleving. Het magazine is gericht op mensen die zich beroepsmatig bezighouden met de psychosociale gevolgen van rampen, crisis, oorlog en geweld, zoals hulpverleners, onderzoekers en beleidsmakers. Daarnaast focust Impact zich op een brede groep professionals en anderen met interesse in terugkerende actuele thema's als psychotrauma, psychosociale hulp na rampen en crisis als ook oorlog, vervolging en geweld.

Impact is een uitgave van ARQ Kenniscentrum Oorlog, vervolging en geweld en wordt mede mogelijk gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de Nederlandse Vereniging voor Psychotrauma (NtVP).

**Abonnement** Impact komt vier keer per jaar uit, een jaarabonnement kost € 27,50. Abonneren kan door een mail te sturen naar [impactredactie@arq.org](mailto:impactredactie@arq.org)

**Redactie** Ellen Klaassens (hoofdredacteur), Ingrid van Assouw, Menno van Duin, Joanne Mouthaan, Ilse Raaijmakers en Onno Sinke

**Redactie coördinatie** Marleen van de Ven

**Redactieadres** Nienoord 5, 1112 XE Diemen

**Telefoon** 088-3305190

**Mail** [impactredactie@arq.org](mailto:impactredactie@arq.org)

**Oplage** 1.200 exemplaren

**Vorm en productie** Bruksvoort Design & Content

**ISSN** 2543-2591



# ‘Wat je ook doet, ga NIET met

Het Romani-woord dat de Sinti gebruiken als ze het over de Holocaust hebben, is Porajmos: de verslinding. Een prachtig beeldend equivalent, want net als Joden werden de Roma en Sinti massaal opgepakt door de nazi's en gedeporteerd naar Auschwitz.

Zoni Weisz (1937) is een van de mensen die niet is verslonden. De toen zevenjarige Zoni was net uit logeren bij zijn tante Moezla en haar kinderen, toen zijn ouders, zusjes en babybroertje tijdens de beruchte ‘zigeuner-razzia’ van 16 mei 1944 uit hun huis in Zutphen werden gehaald. Zij werden na drie dagen in de strafbarak van Westerbork op 19 mei 1944 met het zogenaamde ‘zigeunertransport’ (245 Sinti en Roma) gedeporteerd naar Auschwitz. Slechts 31 mensen van die groep kwamen terug, niemand van Zoni's gezin overleefde het concentratiekamp. Wat betekent het voor deze Sinti-overlevende van de Holocaust om al 75 jaar te leven met oorlog?

‘Het is er altijd. Daar kun je gewoon niet omheen. Altijd als ik een vrouw met lang, zwart haar op straat zag lopen, zeker als er kinderen bij liepen, dan dacht ik: “Daar is mijn moeder.” Het gemis en het verdriet draag je je hele leven met je mee. Dat is bekend bij dat soort trauma's: Hij praat alsof het een ander betreft. Zijn vrouw Elly, vanaf de bank: ‘En bij de leukste dingen, de geboortes van de kinderen en kleinkinderen, dan komt het bij hem naar boven.’ Weisz: ‘Ja, juist op zo'n moment. Zo gaat dat. Nu ben ik van mijn verhaal af, El.’ ‘Sorry.’

Een smaakvol ingericht, ruim appartement in het Brabantse Uden. Kunst aan de muur, een gitaar in de hoek



# die trein mee'

Bron: Herinneringscentrum Kamp Westerbork

*Herdenking van het Zigeunertransport van 1944, Kamp Westerbork 19 juli 2019.*

en in de hal foto's van hun kinderen Sander en Elvira en hun kleinkinderen. De twee bewoners – Zoni en zijn vrouw Elly Weisz – ogen jaren jonger dan de respectievelijk 82 en 78 jaren die ze tellen. Hartelijk leiden ze het bezoek rond, de appeltaart staat klaar. Elly gaat discreet in een hoekje van de woonkamer zitten en vult hem soms aan. 'Er waren periodes dat de oorlog wat minder speelde in het leven, met name als ik heel druk was met mijn vak als bloemist en veel op reis was', vertelt Weisz. 'Ik was heel succesvol in mijn professionele leven, won talloze prijzen voor het ontwerpen van bloemstukken,

## Larissa Pans

*Journalist, historicus en debatleider. Zij schrijft o.a. voor NRC, Trouw en WO2 Onderzoek Uitgelicht*



Foto: Merlijn Doornik

vertegenwoordigde in de Verenigde Staten de Nederlandse bloemenindustrie en heb voor het Koninklijk Huis vele bloemarrangementen gemaakt. Dat is natuurlijk ook het idee hè, hard werken om te vergeten.'

### Ontsnapt aan deportatie

Weisz is kind van Sinti-ouders, met Duits, Italiaans en Litouws bloed en vanuit moederskant ook een deel *gadjo* (niet-Sinto). Hij groeit op als een traditionele Sinti, levend in een woonwagen, trekkend van plek naar plek. Een gelukkige tijd. 'Mijn kindertijd is een stille wereld van onverharde paden en natuur.' Zijn vader repareert violen, verhuurt zich soms als arbeider en verdient ook weleens de kost met handeltjes. Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, gaat het gewone leven eerst nog door. Weisz' ouders kunnen nauwelijks lezen en schrijven, de plakaten van de nazi's kunnen ze niet lezen. Al horen

*'Er waren periodes dat de oorlog wat minder speelde in het leven, met name als ik heel druk was.'*

ze wel geruchten over agenten die woonwagenkampen ontruimen en die iedereen in een werkkamp stoppen. Door in een 'gewoon' huis in Zutphen te trekken, hopen ze op te gaan in de massa. Dat blijkt ijdele hoop.

Nog eenmaal zal Zoni zijn ouders, zusjes en broertje zien. Zij zitten al in de trein vanuit Westerbork, die zal gaan 'richting het oosten'. Zoni zal zich ook bij die trein moeten voegen, samen met zijn tante Moezla en haar zes kinderen. Na de razzia van 16 mei 1944 hebben zij zich aangegeven bij Nederlandse agenten. Een van hen zit in het verzet. Bij station Assen maakt de veewagon naar Auschwitz met daarin de opgepakte 'zigeuners' speciaal een tussenstop voor de zeven extra passagiers. Wat volgt is een scène die als hij in een film zou zitten, zou worden afgekeurd als 'te onwaarschijnlijk'.

*In de verte zien we de trein uit Westerbork aankomen. De zwarte locomotief trekt puffend een lange rij veewagens achter zich aan. De aardige agent buigt zich op dat*

*moment naar ons toe. Zijn collega's zijn even afgeleid door de komst van de trein. Zijn blik is intens. We moeten goed naar hem luisteren, zegt hij. 'Als ik mijn pet afdoe, moeten jullie rennen voor je leven. Wat je ook doet, ga niet met die trein mee.' Dan keert hij zich weer om, alsof er niets aan de hand is. Uit een van de kleine, betraliede raampjes in een veewagen hangt een lichtblauwe stof. Die kleur herken ik uit duizenden: het is het mooie jasje van mijn zusje Rakli. (...) Ik zou zweren dat ik achter de tralies van de wagon in een flits mijn moeder zie. Maar is ze kaalgeschoren? Ik zie ineens ook mijn vader, die mijn naam roept.*

Dan komt toevallig aan de andere kant van het perron een reguliere trein van de NS binnenrijden, er is chaos op het perron. De agent zet zijn pet af en Zoni rent met zijn tante en haar kinderen de passagierstrein in.

*Ik kijk om en hoor mijn vader schreeuwen: 'Moezla, Moezla, pas goed op mijn jongen!'*

Het is ze gelukt om razendsnel in een coupé van de passagierstrein te springen, die optrekt en verder rijdt. De treinen passeren elkaar, de trein naar Auschwitz rijdt de andere kant op.

*In een flits zie ik het gezicht van mijn vader, nog steeds vanachter het raam. Zijn knokkels omvatten de tralies.*

(Uit: Zoni. De vergeten Holocaust. Mijn leven als Sinto, ondernemer en overlevende – Zoni Weisz, p. 54-55)

**Hebt u - zoals veel Holocaustoverlevenden - geworsteld met schuldgevoelens, 'Waarom ben ik blijven leven en de anderen niet'?**

'Ja. Toen ik ze voor het laatst zag in die trein, wilde ik het liefst naar ze toe. Mijn ouders, zusjes en broertje waren mijn houvast, alles wat voor mij belangrijk was. Toch ben ik niet die trein in gegaan. Gek genoeg voelde ik daarna ook meteen: ik zie ze nooit meer terug. Ik vond lange tijd dat ik tóch in hun trein had moeten stappen en op de moeilijkste momenten bij ze had moeten zijn.'

Zoni Weisz heet ook Johannes. Bij zijn geboorte gaven zijn ouders hem twee namen, en – dat is bijzonder – zijn vader geeft zijn oudste zoon aan bij de burgerlijke stand in Den Haag. Hij heeft vanaf dan ook de Nederlandse identiteit. Als Johannes en wonend bij zijn Nederlandse opa en oma kan hij na mei 1944 relatief veilig de oorlog doorkomen, maar als Zoni (wat 'het geschenk van God' betekent in het Romani) zal hij lange tijd een ondergronds bestaan leiden. 'In mijn professionele leven ben ik altijd Johan Weisz geweest. Maar Zoni is mijn identiteit. Het is de naam die mijn vader en moeder mij

gegeven hebben.'

### **Een vergeten Holocaust**

De man die is voortgekomen uit een volk dat als motto had 'muziek is onze taal', en waarvan velen niet kunnen lezen en schrijven, die Sinti-jongen schreef in 2016 een boek. Zijn biografie *Zoni. De vergeten Holocaust* leest als de geschiedenis van een selfmade man, met altijd de



bitterzoete ondertoon van het grote verlies. 'Het is heel bijzonder dat ik een boek heb geschreven. Ik vond dat het moest gebeuren. Niemand anders kon het meer doen. Het leed van de Roma en Sinti is altijd ondergesneeuwd geweest, het is een vergeten Holocaust. Ik wil dat men weet wat er met ons gebeurd is. Dáárom wilde ik dit boek schrijven, daarom heb ik een rede gehouden voor de Bundestag en voor de Verenigde Naties, heb ik gesproken in Auschwitz en Westerbork. Ik heb gestreden voor een monument in Berlijn voor de slachtoffers van de *Porajmos*.' Pas in 2012 zal dit monument er komen, dankzij Weisz' inspanningen én dankzij Angela Merkels doortastendheid.

Wereldwijd lopen de schattingen van omgekomen Roma en Sinti uiteen tussen de 220.000 en 1,5 miljoen mensen, omdat deze groep niet goed geregistreerd stond, en zelfs in Auschwitz naar de gaskamers is gestuurd zonder eerst op een administratielijst te zijn gezet. Mondjesmaat hoorde Weisz over het lot van zijn familie. 'Er kwam een transport Hongaarse joden aan in Auschwitz, waarvoor plaats gemaakt moest worden in de barakken. In één nacht is het "Zigeunerlager" ontruimd en naar de gaskamers gestuurd. Daar zaten waarschijnlijk mijn moeder, zusjes en broertje bij. Ik heb nooit een



Bron: Li Muzi Xinhua/Eyewire/HH

*Zoni Weisz spreekt de Verenigde Naties toe, 27 januari 2016.*

**‘Je wil je kinderen en kleinkinderen beschermen tegen het leed. Maar ik heb het toch doorgegeven, onmiskenbaar.’**

officieel bericht ontvangen van hun dood. Mijn vader is later omgekomen door een bomscherp in zijn nek tijdens dwangarbeid bij Mittelbau-Dora. Weet je waar medegevangenen het bloeden mee probeerden te stoppen? Met kranten. Dat lukte natuurlijk niet.’

#### **Herinneringen**

In Amsterdam ontmoet hij Elly, zijn vrouw. ‘Zij is mijn redding, zij begrijpt mij. Toen ik Elly voor het eerst zag, zei ik spontaan dat ik Zoni heette, niet Johan.’ Ze trouwen, krijgen twee kinderen, hij neemt een mooie bloemenzaak in Amsterdam over en stampt een flitsende carrière als bloemist en ontwerper uit de grond. Aan het verleden wil Weisz liever niet meer denken.

***Mijn brein, zo beslis ik op een dag, is een kast met daarin een heleboel deurtjes. Achter sommige deurtjes zitten leuke***

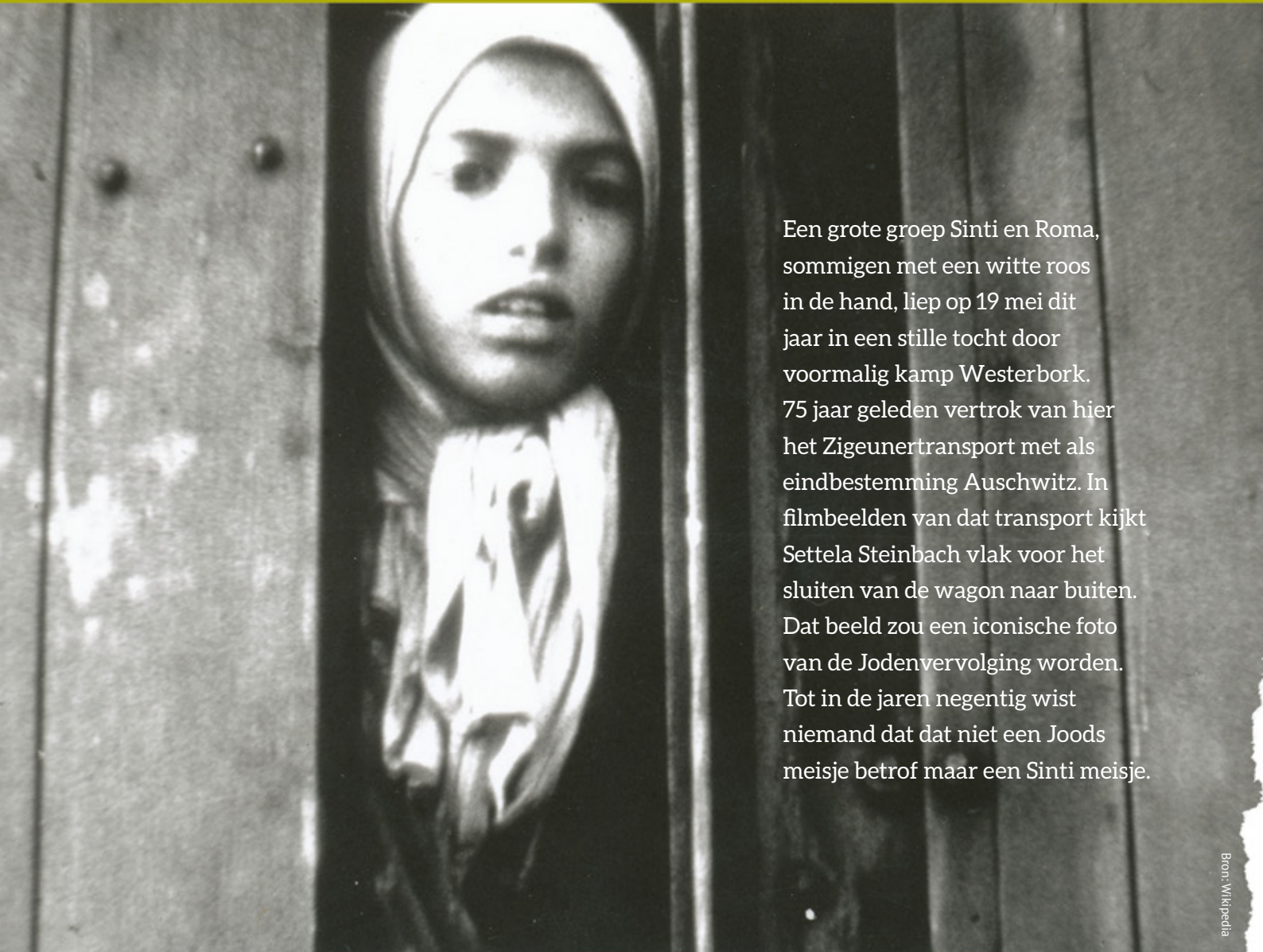
***dingen, achter andere kommer en kwel. Met die laatste ben ik uiterst voorzichtig. Slechts eens per jaar, op haar verjaardag, open ik bijvoorbeeld het vakje met de herinnering aan mijn moeder. Is de 16<sup>de</sup> november afgelopen, dan sluit ik het deurtje weer snel – poppetje gezien, kastje weer dicht.***

‘Natuurlijk werkte dit toch niet. Vooral bij onverwachte momenten, als ik iemand zag lopen die leek op mijn moeder of op mijn zusjes, dan kwam het er toch uit.’ Rond zijn dertigste, bij de geboorte van zijn eerste kind Sander, krijgt Weisz vreselijke nachtmerries. Hij ziet zichzelf lopen op een besneeuwde vlakte in lompen, zijn pasgeboren zoontje bij zich, hij kan niet meer en zal zijn zoontje laten vallen. ‘Ik had een diepe angst om alles wat ik had te verliezen.’ Hard werken dan maar weer. Als hij midden vijftig is, steekt naast de nachtmerries ‘een diepe droefheid’ de kop op. Weisz besluit in therapie te gaan bij de Joodse psycholoog Caspar Mengelberg, die gespecialiseerd is in Holocaustoverlevenden. ‘Die heeft me enorm geholpen door me mijn verhaal te laten vertellen. Een buitengewoon goede psycholoog, die heel precies naar me luisterde. Ik vertelde aan die man dingen die ik aan niemand anders vertelde.’

#### ***Werkt het inderdaad helend, om diepste gedachten en gevoelens uit te spreken?***

‘Absoluut. Het is belangrijk geweest voor mijn ontwikkeling. Als je elke morgen doodmoe wakker wordt vanwege de nachtmerries, weet je dat je hulp moet zoeken. Ik was een half jaar bij hem in therapie. Dat was genoeg, het was kort maar hevig. Er deed zich iets heel vreemds voor. Als ik aan mijn vader dacht, zag ik altijd een jonge, sterke man voor me. Na een gesprek met Caspar kreeg ik een droom en was mijn vader in één nacht oud geworden. Dat was een rare gewaarwording, maar helend voor mij. Ik ben Caspar heel dankbaar voor zijn hulp.’

‘Je wil je kinderen en kleinkinderen beschermen tegen het leed. Maar ik heb het toch doorgegeven, onmiskenbaar. Op 4 mei sta ik altijd met mijn familie en vrienden bij het Zigeunermonument op het Museumplein. Dan voel ik een geweldig gevoel van verbondenheid.’ Laatst kwam zijn kleindochter van 23 bij hem. ‘Ze is heel druk bezig met wat er is gebeurd met haar familie in de oorlog. Ze zei: “Ik wil zo graag op de herdenking in Westerbork ook wat zeggen”, en ze heeft daar een prachtige speech gehouden. Het was zó mooi, dat de gemeente Zutphen haar en mij meteen heeft gevraagd om volgend jaar te komen spreken. We staan daar bij de komende Dodenherdenking als duo.’



Een grote groep Sinti en Roma, sommigen met een witte roos in de hand, liep op 19 mei dit jaar in een stille tocht door voormalig kamp Westerbork. 75 jaar geleden vertrok van hier het Zigeunertransport met als eindbestemming Auschwitz. In filmbeelden van dat transport kijkt Settela Steinbach vlak voor het sluiten van de wagon naar buiten. Dat beeld zou een iconische foto van de Jodenvervolging worden. Tot in de jaren negentig wist niemand dat dat niet een Joods meisje betrof maar een Sinti meisje.

Bron: Wikipedia

# De verzwegen genocide



Veelzeggend is dat Roma en Sinti zelf deze vergissing nooit hebben rechtgezet. Over de oorlogsslachtoffers en de eigen trauma's werd niet gesproken, ook niet in eigen kring. Terugkijkend op de tijd vlak na de oorlog zegt een Auschwitz-overlevende in 2000: 'De eerste tijd kon je er ook niet over praten, je was veel te bang. Je was bang dat als je je mond opendeed, je vergast zou worden. Dat is zelfs nu nog een panische angst.'<sup>1</sup>

### De Tweede Wereldoorlog

In de eerste oorlogsjaren werd door de Duitse bezetter in Nederland weinig notitie genomen van woonwagengedwongen bewoners, de categorie waaronder Sinti en Roma vielen. Dat veranderde vanaf 1942 toen de woonwagengedwongen bewoners verplicht werden een standplaats te kiezen op een van de 27 bewaakte verzamelkampen. Voor velen was dit het sein dat het net zich ging sluiten. Uit angst verlieten ze hun wagens en trokken in leegstaande woningen, vooral in Den Haag en in mindere mate in Amsterdam. Sommigen doken onder in de vrije natuur en een enkeling nam met wagen en al de wijk naar België.

Op 29 maart 1943 werd ook in Nederland het Duitse Auschwitz-decreet van kracht, dat bepaalde dat alle 'zigeunerachtige personen' naar vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau moesten worden gedeporteerd. In het grootste geheim werd een 'centrale aanhouding' voorbereid. Eerst merkten burgemeesters en plaatselijke politie mensen als 'zigeuner' aan. Vervolgens brachten na een razzia op 16 mei 1944 om 7.00 uur 's ochtends politie, marechaussee en landwachten 565 personen naar Westerbork over. Dat ze niet door de nazi's maar door de Nederlandse politie zijn opgepakt is nog altijd een open wond. Bovendien waren die gezagsdragers blijkbaar overijverig te werk gegaan, want de Duitsers in Westerbork lieten meteen 320 mensen weer vrij, hetzij omdat zij 'germaanse zigeuners' waren (Nederlandse woonwagengedwongen bewoners), hetzij omdat zij over een bescherming biedende nationaliteit beschikten (Zwitsers, Guatemalteeks).

De overgebleven 245 Sinti en Roma werden drie dagen later, op 19 mei 1944 van Westerbork naar Auschwitz-Birkenau gedeporteerd. Slechts 31 van hen zouden terugkomen. Na het avondappel van 2 augustus 1944 werden de laatste 2.897 Roma en Sinti, waaronder ook Nederlandse, uit het *Zigeunerfamilienlager* per vrachtwagen afgevoerd naar de Crematoria II en V en daar in de uitkleedruimten gedreven. Sommigen zouden zich tot op het laatst blijven verzetten. Het *Zigeunerfamilienlager* in Auschwitz-Birkenau had toen 17 maanden bestaan

### Anita van der Hulst

*Schrijft een dissertatie over Roma en Sinti en hun attitude ten opzichte van onderwijs, op basis van interviews.*



### Paul Öfner

*Journalist en was op het gebied van Roma en Sinti ondermeer mede-onderzoeker van het SOTO-onderzoek en mede-auteur van de digitale tentoonstelling romasinti.eu.*



en in die periode waren meer dan 19.300 Sinti en Roma vermoord.

### Angst bij de naoorlogse generaties

Na de bevrijding overheerste bij de mensen die hadden kunnen onderduiken de moordende onzekerheid over het lot van gedeporteerde familie. De vader van Settela Steinbach ging dagelijks naar het station in de hoop dat er nieuws was over zijn vrouw en tien kinderen. Hij had alvast kleertjes en schoentjes voor zijn kinderen gekocht. Maar geen van allen keerden terug en naar verluidt stierf hij binnen een jaar van verdriet.<sup>2</sup>

In de eerste jaren na de oorlog meenden beleidsmakers en hulpverleners dat Sinti en Roma hier te lande nauwelijks meer voorkwamen. Op 9 juli 1949 berichtte de *Katholieke Illustratie*: 'Zigeuners ziet men in Nederland bijna niet meer. De Duitsers hebben hen even onmedogend uitgeroeid als de Joden.'<sup>3</sup> De Sinti en Roma die de oorlog overleefd hadden werden kil bejegend. Uit interviews voor het grootschalige onderzoek voor de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang (SOTO) in 2000 kwam naar voren dat het vertrouwen in de overheid opnieuw werd geschaad door de bureaucratistische ontvangst bij terugkeer uit de kampen. Toen bleek namelijk dat ze niet in aanmerking kwamen voor schadevergoeding voor de in beslag genomen woonwagens, paarden en bezittingen, zelfs als ze wisten waar ze gebleven waren.<sup>4</sup>

Voor verwerking van het oorlogsleed konden zij uitsluitend terecht bij hun eigen gemeenschap en uit het SOTO-onderzoek bleek dat destijds ook de jonge generatie de angst om opgepakt te kunnen worden met de paplepel kreeg ingegoten. Een Sinti-man vertelde in 2000 dat hij zodanig de angst voor douchen van zijn moeder geërfd had dat hij nog altijd met de deur open

douchte. En een Sinti-vrouw vertelde in een recent interview in het kader van promotieonderzoek dat ze zich nu nog goed kan herinneren waarom zij zich eind jaren vijftig als kind niet buiten het kamp mocht wagen: 'Dat was allemaal levensgevaarlijk! Want daar kon je weggehaald worden. Er kwamen ook dokters op school en die kwamen je een spuitje geven. Of op het kamp om TBC-kwabjes geven. Nou, mocht niet. Ik werd onder het bed gegooid.'<sup>5</sup>

In de jaren vijftig en zestig trokken Sinti en Roma weer in woonwagens door Nederland en gedurende de wintermaanden stonden ze op kampjes. Vanaf eind jaren vijftig werden de eerste grote woonwagenkampen ingericht met eigen voorzieningen als een school, een kerk en maatschappelijk werk. Tot onthutsing van de generatie die de oorlog had meegemaakt was het kamp volledig omheind en was de enige toegangsweg afgesloten met een slagboom en een politiepost. Dat leidde tot emotionele problemen bij de overlevenden van de vervolging, vertelde een Sinti-vrouw: 'Hier op het nieuwe kamp voel ik me helemaal gevangen, omdat er draad omheen zit en daar zit verderop ook weer draad omheen. En ik ben bang omdat er maar één uitweg is. Als er weer wat gebeurt kun je nergens heen. Ja, dat doet me zeker aan de concentratiekampen denken.'<sup>6</sup>

### **Ervaringen met de hulpverlening**

Sinti en Roma wisten geen raad met de reguliere

## Pas in de jaren zeventig erkende Duitsland dat Sinti en Roma net als Joden op raciale gronden waren vervolgd

hulpverlening en die had op haar beurt geen enkele ervaring met cliënten uit deze kring. Sinti en Roma praten niet over dergelijke gevoelens. Zo is de traditie om de doden te laten rusten een gebruik dat tot op de dag van vandaag geldt, ook op begrafenissen, zegt een Sinti-vrouw die in de jaren vijftig geboren is kortgeleden in een interview: 'Dat diegene die iemand verloren heeft jou ziet, dat is genoeg. Je gaat niet naar diegene toe en condoleert 'm, nee. Diegene ziet jou en dat geeft al meer gevoel van "Beileid", zeg maar.'<sup>7</sup>

Het niet uiten van gevoelens geldt in versterkte mate als het oorlogservaringen betreft. Voor de in 1973 ingestelde Wet uitkeringen vervolgingslachtoffers 1940-1945 (WUV), moesten Sinti en Roma om in aanmerking te komen voor een uitkering aantonen dat ze blijvende lichamelijke of psychische schade hadden overgehouden aan de oorlog. Aanvankelijk vroegen zij maar mondjesmaat een uitkering aan omdat ze er niet van op de hoogte waren. Sommigen wilden geen uitkering, omdat ze die beschouwden als een besmette afkoopsom voor hun vermoorde familieleden en daarom dit 'bloedgeld'

*Zigeunerkamp in Haarlem, 1940.*



niet wilden aannemen. Voor wie wel een uitkering aanvraag bleek de complexe aanvraagprocedure een obstakel te zijn. Alleen al het aanvraagformulier vormde een beletsel. Dit omdat Roma en Sinti tot in de jaren vijftig goeddeels analfabeet waren. Hun kinderen die in jaren zeventig wel al op een kampschool hadden gezeten waren laaggeletterd. Het duurde tot in de jaren negentig totdat de laatste rechthebbenden een WUV-uitkering toegekend kregen.

Ook vormde een probleem dat er tussen keuringsartsen en Sinti en Roma sprake is van diepgaande miscommunicatie. In de spreekkamer lukte het de aanvragers niet om woorden te vinden voor hun oorlogstrauma's, vertelde een Sinti-man: 'Ze begrijpen ons niet. In gesprekken met psychiaters liepen de mensen huilend weg en dan werden ze later afgewezen voor een uitkering. Men is zich er niet van bewust hoe diep het zit'.<sup>8</sup> Sommigen kenden bijvoorbeeld destijds het begrip 'psychische klachten' niet, ook al hadden ze last van nachtmerries en angstaanvallen, zei een Sinti-man: 'Altijd werden we doorgezaagd op lichamelijke klachten en nooit is ons verteld dat het ook ging om psychische klachten. Al die jaren heb ik geleden onder een 's nachts huilende moeder. Nieuwjaarsdag was altijd het ergste. Zelf kan ik ook het geluid van vuurwerk niet verdragen.'<sup>9</sup>

### Late erkenning als oorlogsslachtoffers als zout in de wonde

Naast het optreden van de Nederlandse politie en de onverschilligheid van de overheid vlak na de oorlog heeft ook de late erkenning als oorlogsslachtoffers blijvende littekens veroorzaakt, ook bij de naoorlogse generaties. Pas in de jaren zeventig erkende Duitsland dat Sinti en Roma net als Joden op raciale gronden waren vervolgd en niet op grond van een aan hen toegeschreven asocialiteit en criminaliteit.

Sinti en Roma voelden zich ook in Nederland terecht genegeerd door de naoorlogse overheid, zoals ook bevestigd werd door het SOTO-onderzoek. Alle getroffen kregen begin jaren tweeduizend een eenmalige financiële uitkering voor materiële en immateriële schade als vorm van rechtsherstel. Voor Sinti en Roma werd voor dit doel dertig miljoen gulden vrijgemaakt. Na het verstrekken van persoonlijke uitkeringen bleken er nog miljoenen rechtsherstelgeld over te zijn bestemd voor doelen in het algemeen belang van de doelgroep. Daartoe werd het Nederlands Instituut Sinti en Roma opgericht dat in 2012 ten onder ging aan financieel en bestuurlijk wanbeleid van de burgerbestuurders.<sup>10</sup> Tragisch genoeg werkt dit geld door onderlinge na-ijver

nu als splijtzwaam. De Sinti en Roma, wier families al voor de Tweede Wereldoorlog in Nederland waren en die hier geleden hebben onder de vervolging, hebben er moeite mee dat ook Roma die na de oorlog uit Oost-Europa naar Nederland gekomen zijn er aanspraak op kunnen maken. Het indirecte gevolg hiervan is dat Sinti en Roma op dit moment – ondanks dat er initiatieven zijn – niet beschikken over een daadkrachtige zelforganisatie die als gezaghebbende gesprekspartner met de overheid aan tafel kan zitten.

Een uitvloeisel van de late erkenning en de eigen zwijgzaamheid is dat er bij het Nederlandse publiek nog altijd weinig bekend is over het oorlogslot van Sinti en Roma. Wel maakt de aandacht ervoor de laatste jaren een inhaalslag. In 2011 sprak overlevende Zoni Weisz de Duitse Bondsdag toe bij de Duitse herdenking van de Holocaust, als eerste vertegenwoordiger van de Sinti en Roma ooit. De NS-tegoeden voor de mensen die het spoorwegbedrijf vervoerd heeft richting de vernietigingskampen gelden ook voor Sinti en Roma. En op het Holocaust Namenmonument zullen ook de namen van de vermoorde Sinti en Roma komen te staan. Dat verzacht enigszins de pijn van de vergeten genocide.

### REFERENTIES

- 1 Öfner, P., Rooker, M. 'Van schooien om brood tot het eisen van respect. De naoorlogse behandeling van Roma en Sinti'. In: Piersma, H. (red.), *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen*. Amsterdam 2001, 71-100, aldaar 82-83.
- 2 Idem.
- 3 Bossenbroek, M., *De Meelstrep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam, 2001, 560.
- 4 Öfner en Rooker, 77 en 85-86; Sijes, B.A. e.a., *Vervolging van zigeuners in Nederland 1940-1945*. Den Haag, 1979.
- 5 Marieke (1952), nog te verschijnen dissertatie van A. van der Hulst.
- 6 Öfner en Rooker, 97.
- 7 Sara (1957), dissertatie van A. van der Hulst.
- 8 Öfner en Rooker, 91.
- 9 Idem.
- 10 Radio 1-programma Argos, Rechtsherstel Sinti en Roma, 4 mei 2013.

### MEER INFORMATIE

De digitale tentoonstelling over de genocide op Sinti en Roma van Nationaal Comité 4 en 5 mei: [romasinti.eu](http://romasinti.eu)

Beckers, J., *Ik ben Zigeuner. Me hum Sinthu. Gesprekken met Zigeuners over de vervolging in de periode '40-'45 en de jaren daarna*. Den Haag 1980, opnieuw uitgebracht in 2019.

Interview met Ad van Liempt

# Gemmeker

## Vader, opa en commandant van kamp Westerbork

Ad van Liempt verdiepte zich jarenlang in Albert Konrad Gemmeker (1907-1982), die als commandant van kamp Westerbork tienduizenden Joden, Roma en Sinti de dood in stuurde. Met een kop koffie in een restaurant in Utrecht, vertelt Van Liempt over zijn onderzoek en hoe het voor hem was om te spreken met de dochters en kleindochter van de beruchte commandant.

We kennen Van Liempt niet alleen van zijn vele boeken over de Tweede Wereldoorlog, maar ook van zijn werk als journalist en mede-bedenker van het tv-programma *Andere Tijden*. Zijn meest recente publicatie, *Gemmeker, Commandant van Kamp Westerbork*, is zijn eerste biografie. 'Ik ben al tientallen jaren gefascineerd, gebiologeerd door de figuur van Gemmeker, vooral omdat hij zo licht

gestraft is. De vraag hoe dat mogelijk is geweest, heeft me eigenlijk altijd beziggehouden. Er is wel al eerder een boek geschreven over hem, maar dat was niet echt een diepgravende poging om erachter te komen hoe het nou echt gezeten heeft. Daarom heb ik besloten dit onderzoek te gaan doen.'



‘Hoezeer ik ook geprobeerd heb om mijn objectiviteit of onafhankelijke oordeel overeind te houden, op een gegeven moment kon ik er niks positiefs meer van maken.’

In de biografie over Gemmeker wordt de lezer in een aaneenschakeling van voorbeelden geconfronteerd met het wrede lot dat vele gevangenen van kamp Westerbork te wachten stond. De uit Düsseldorf afkomstige Gemmeker was van 1942 tot het einde van de oorlog commandant van het kamp. Hij was verantwoordelijk voor de deportatie van meer dan 80.000 Joden, Roma en Sinti naar de vernietigingskampen in Oost-Europa. Elke dinsdag gaf hij op het perron van Westerbork, door met zijn hand te wuiven, hoogstpersoonlijk het vertreksein voor de overvolle treinen. Na zes jaar gevangenisstraf, waarvan twee doorgebracht als mijnwerker in Zuid-Limburg, was Gemmeker in 1951 weer thuis in Düsseldorf. Ad van Liempt verdiepte zich jarenlang in het leven, de familie en de persoonlijkheid van de kampcommandant en ontmaskerde hem als sluwe en leugenachtige schrijftafelmoordenaar.

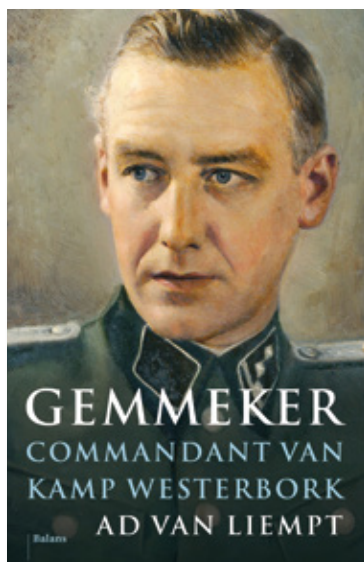
Hoewel onderzoeksrechters in Duitsland meerdere malen uitvoerig onderzocht hebben of aangetoond kon worden dat Gemmeker wist van het lot van de Joden, heeft dit nooit geleid tot een rechtszaak. Van Liempt heeft met de kennis van nu en de toegang tot al deze vooronderzoeken alsnog geprobeerd aan te tonen dat Gemmeker, ondanks zijn herhaaldelijke ontkenningen, wel degelijk wist welk lot de Joden na deportatie naar het Oosten te wachten stond. ‘Ik heb altijd in mijn achterhoofd gehad, dat er nog een keer een diepgaand onderzoek naar zijn zaak moest worden gedaan. Ik hoopte alleen dat iemand anders het zou doen’, aldus Van Liempt.

### Sleutelfiguur van de Holocaust

Wat de Duitse onderzoeksrechters niet is gelukt, bleek voor Van Liempt ook een bijna onmogelijke opgave. ‘Naarmate ik wat dieper in de materie belandde, werd mij duidelijk dat het niet mogelijk was om bewijs te vinden dat Gemmeker wist van het lot van de Joden na deportatie. Er was namelijk een “*Sprachregelung*”, een soort woordvoeringslijn van kracht. Dat betekende dat niemand in de aanwezigheid van anderen zou zeggen wat er met de Joden gebeurde. Gemmeker was bovendien een hele gehoorzame man die de discipline volgde. Je hoefde

Lucia Hoenselaars

Junior beleidsadviseur bij ARQ  
Kenniscentrum Oorlog, vervolging en geweld



geen dissidente rol van hem te verwachten. Het was dus eigenlijk kansloos om naar een *smoking gun* te zoeken.’

‘Ik heb mijn eigen oordeelsvorming zo veel mogelijk geprobeerd uit te stellen en Gemmeker met een open mind te benaderen. In de slotfase vond ik dat ook wel heel erg lastig. Wat ga ik nou precies voor oordeel vellen? Maar op een gegeven moment is Gemmeker voor mij echt volledig door het ijs gezakt. Hoezeer ik ook geprobeerd heb om mijn objectiviteit of onafhankelijke oordeel overeind te houden, op een gegeven moment kon ik er niks positiefs meer van maken.’

‘In de slotfase van het boek heb ik overwogen om een psychiater in te schakelen en een psychogram te schrijven over Gemmeker. Ik heb uiteindelijk besloten om het niet te doen en wel op grond van de wetenschappelijke overtuiging dat je geen psychiatrische diagnoses kunt stellen zonder onderzoek. Hij is nooit onderzocht, dat was in die tijd namelijk zeer ongebruikelijk. Ik vind het niet erg dat een psychologisch oordeel ontbreekt. Ik heb het materiaal aangedragen en op basis daarvan moet de lezer zelf een idee vormen van wat voor een man Gemmeker is geweest. Daar moet je als lezer uiteindelijk je eigen conclusies uit trekken. Dat mag van mij alle kanten op gaan. Het boek is pas af als de lezer het gelezen heeft.’



*Ad van Liempt tijdens de presentatie van zijn biografie over Gemmeker. De eerste exemplaren werden uitgereikt aan Gemmeker's kleindochter Anke Winter (rechts) en Holocaust-overlevende Eva Weyl (midden).*



### **Familie**

Van Liempt sprak voor zijn onderzoek uitvoerig met twee dochters en een kleindochter van Gemmeker. 'In mijn oordeelsvorming telde ook wel mee dat zijn dochters en kleindochter er honderd procent van overtuigd zijn dat Gemmeker een leugenaar was en dat hij wel degelijk wist van het lot van de Joden. Dat heeft geen enkele bewijskracht, maar het speelde toch mee in mijn oordeelsvorming. Ik had verwacht dat de dochters en de kleindochter beschermend zouden zijn over hun vader en opa. Maar dat waren zij totaal niet. Dat vond ik echt heel opmerkelijk.'

*'Zijn dochter Rosemarie vindt het een troostrijke gedachte dat hij tot het eind is begeleid door angst.'*

*(VAN LIEMPT, GEMMEKER, P. 332)*

Het contact tussen Gemmeker en zijn dochters was na de oorlog ernstig beschadigd. Mede door zijn daden tijdens de oorlog en zijn leugenachtigheid erna, hebben de dochters uiteindelijk compleet afstand van hem genomen. Bij de familie heerst nog steeds veel schaamte. 'Na de oorlog heeft Gemmeker persoonlijk de foto's uit het fotoalbum gescheurd, die hem eventueel zouden kunnen belasten. Er is dus een gebrek aan papieren bewijs. Er zijn geen documenten, geen brieven, geen correspondentie, helemaal niks. De jongste dochter vertelde mij: "Er hat

nichts hinterlassen, nur uns"[hij heeft niks achtergelaten, alleen ons, red.]. De andere dochter vertelde mij dat het feit dat hij zeventien jaar lang in zenuwen heeft gezeten voor een eventuele nieuwe straf, hen troost heeft gebracht. Veel treuriger dan dat kan je het eigenlijk niet aantreffen in een familie.'

*'De gevolgen dreunen lang door in de levens van de gezinsleden en nabestaanden. Het gaat niet meer weg, dat beeld van een dochter, die op haar achtenzeventigste jaar nog gruwt van de gedachte dat ze een deel van het DNA van haar vader heeft.'*

*(VAN LIEMPT, GEMMEKER, P. 336)*

Anke Winter, kleindochter van Gemmeker, praatte als eerste van haar familie publiekelijk over haar beruchte opa, naar aanleiding van het onderzoek van Van Liempt. Samen met Westerbork-overlevende Eva Weyl geeft ze nu geregeld lezingen op scholen. Van Liempt bezocht onlangs een van deze lezingen in Moers, niet ver van Venlo: 'In de aula van de school zaten tachtig kinderen van 15 à 16 jaar twee uur lang doodstil te luisteren naar het verhaal van Westerbork, verteld door iemand die het overleefd heeft en iemand die de kleindochter van de



Bron: Lex van Lieshout/HH

*De villa van kampcommandant Gemmeker bij Kamp Westerbork.*

commandant is. Ik vond het heel emotioneel, ze doen dat ontzettend goed. Anke zei tegen mij dat ze er heel blij mee is dat ze nu over het verleden kan praten. Ze zegt dat het een verrijking van haar leven is geworden. Ik vind dat echt bewonderenswaardig, dat zij nul schuld hebben maar toch over hun schaamte willen praten.'

Van Liempt geeft aan dat het spreken met de dochters van Gemmeker een heel indringende ervaring is geweest. 'Ik had me voorbereid op lastige gesprekken, dat ze verdedigend en afhoudend zouden zijn, maar dat waren ze helemaal niet. Het was voor het eerst dat ze met iemand spraken en het bleek voor hen een vorm van bevrijding te zijn. Ze zijn blij dat ze hebben mogen meewerken en ze zijn blij dat het boek er nu is. Ze hadden allebei echter één aanmerking op de publicatie, en dat is de cover. Ze vonden de foto te vriendelijk. Of zoals de één zei: "Nicht ekelhaft genoeg" [niet akelig genoeg, red.]'

'Na de oorlog heeft de samenleving als geheel totaal geen consideratie gehad voor kinderen van "foute" ouders', aldus van Liempt. 'De woede en de haat over wat mensen was aangedaan, vooral door landverraders, was zo enorm hoog opgelopen. We weten inmiddels hoe moeilijk de jeugd van veel kinderen van NSB'ers is geweest. Uitgestoten worden, gepest worden op een buitengewoon grove manier. Ik denk dat die woede in de samenleving heel erg is afgenomen, maar helemaal weg is het zeker niet. NSB'er is nog wel het ergste scheldwoord dat we hebben. In Nederland is er iets

omgeslagen toen Máxima in beeld kwam. Toen kwam er echt een soort algemeen begrip voor het feit dat je een kind niet verantwoordelijk kan stellen voor wat zijn of haar ouders hebben gedaan. Ik heb de laatste tijd ook behoorlijk wat mensen gesproken die me zonder aanleiding vertelden dat hun opa ook vastgezet heeft na de oorlog. Dat zeggen mensen nu toch wel vrij makkelijk. Dus in die zin denk ik dat de schaamte zo langzamerhand afneemt.'

'Het onderzoek naar Gemmeker heeft me enorm beziggehouden. Als je niet uitkijkt ben je er 24 uur per dag mee bezig, en dan is het geen leuke figuur om mee op te trekken. Daarom schrijf ik ook in de laatste zin van het boek, dat ik hem met een gevoel van opluchting weer uit mijn werkkamer zal verjagen. Een aantal raadsels blijft natuurlijk bestaan, maar ik weet nu wel veel meer van Gemmeker en ik kan hem nu wel ongeveer plaatsen. Ik heb de afgelopen periode heel veel lezingen over het boek gehouden, maar nu ben ik wel klaar met hem.'

#### INFORMATIE

Ad van Liempt promoveerde met zijn proefschrift *Gemmeker. Commandant van Kamp Westerbork* op 9 mei 2019 aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Bekijk ook de NOS-documentaire *Albert Gemmeker, commandant van Kamp Westerbork* (4 mei 2019), via NPO Start.

*Koningin Juliana en Prins Bernhard bij de opening van Centrum '45 in 1973.*

## ARQ Centrum'45 en de emancipatie van het psychotrauma

Van verdringing van het oorlogsleed tot de oprichting van Stichting Centrum '45 in 1973 en de emancipatie van het psychotrauma: Dirk Wepster, gepensioneerd klinisch psycholoog/psychotherapeut bij ARQ Centrum'45, vertelt.

Toen mij gevraagd werd iets te vertellen over de geschiedenis van Centrum '45 en hoe na de oprichting in 1973 de context van oorlog in de behandeling vorm gekregen had, gloeide ik op.

Na 1945 bleek het heel moeizaam om begrip te vormen voor wat zich tijdens de oorlog had afgespeeld. De fabrieksmatige moord op de Europese Joodse bevolking, verzetsdeelnemers, homoseksuelen, en Sinti en Roma, die ook nog eens in ongehoorde precisie bureaucratisch voorbereid was, is natuurlijk ook niet te begrijpen. Ik kan niet overbrengen hoe zwaarbeladen de grauwsliuier van de oorlog was die er in de naoorlogse jaren over Europa hing. Het drong maar langzaam door.

De teruggekeerde kampoverlevenden, en al helemaal diegenen die uit Nederlands-Indië kwamen, konden niet rekenen op een warmhartige ontvangst. Die tijd stond in het teken van de wederopbouw en men zag zich genoodzaakt de tegenstellingen die er waren tussen terugkeerden en alle anderen te bedekken en vooral door te gaan en niet om te kijken.

### **De verdringing van het oorlogsleed**

Vanaf het einde van de oorlog, in 1945, kwam Jan Bastiaans, psychoanalyticus, in contact met voormalige

leden van het verzet, die zich met lichamelijke en psychische moeilijkheden meldden in het Wilhelmina Gasthuis in Amsterdam. Rond 1956 publiceerde Bastiaans een zeer gewaardeerd proefschrift over de psychosomatische gevolgen van onderdrukking en verzet en introduceerde de term KZ-syndroom ofwel het concentratiekampsyndroom. In deze tijd werd ook het Nederlands Auschwitz Comité opgericht. De verdringing van het oorlogsleed gaf spanning en induceerde veel angst. Er werd gevreesd voor een nieuwe oorlog en reactief op deze angst kwam het 'Nooit meer Auschwitz' in ieders gedachte.

*Er werd gevreesd voor een nieuwe oorlog en reactief op deze angst kwam het 'Nooit meer Auschwitz' in ieders gedachte*

De getuigenissen van Holocaustoverlevenden tijdens het Eichmann proces in Israël in 1962, bracht in de wereld emotie en ontzetting teweeg. In de Nederlandse pers deden Harry Mulisch en Hannah Arendt verslag. Arendt offerde de gedachte dat Eichmann de banaliteit van het kwaad vertegenwoordigde. Het kwaad zou volgens haar in elk mens huizen. Voor de rechtgeaarde moralist (en





Bron: Goos van der Veen/HH

Professor Jan Bastiaans

die waren er veel in die dagen) was dit een verwarrende gedachte en een gruwel. Het zou dus zo maar nog een keer kunnen gebeuren.

De tv-uitzendingen over de bezetting van Nederland door NIOD-directeur Loe de Jong waren spraakmakend. Het boek *De Ondergang*, over de vervolging van de Joden in Nederland, van historicus Jacques Presser, liet een grote indruk achter. Deze ontwikkelingen lieten zien dat in Nederland een diepe herinnering leefde aan 1940-1945. In de jaren zestig, met het ontstaan van Provo, de seksuele revolutie en de bezetting van het Maagdenhuis, ontstond er een klimaat waar medezeggenschap, democratisering en emancipatie van allerlei groepen en problematieken sterk gedijden.

### Geestelijke gezondheidszorg in Nederland

Deze genoemde emanciperende krachten lieten zich in de geestelijke gezondheidszorg in het Westen in het algemeen zien in de beweging van de anti-psiatrie. Bekend werd Ronald Laign die het isolement van de gehospitaliseerde psychiatrische patiënten doorbrak en de beweging rond Thomas Szasz die met zijn boek *Geestesziekte als mythe* de schaamte rond psychische problemen deed verminderen. In Nederland emancipeerde de psychiatrie zich o.a. bij monde van Jan Foudraïne met zijn boek *Wie is van hout*. De anti-autoritaire ideologie verspreidde zich in de eerste jaren van de jaren zeventig snel: men was na de Tweede Wereldoorlog, in reactie op fascisme, wars van elke totalitaire en autoritaire macht.

### Dirk Wepster

Gepensioneerd klinisch psycholoog/  
psychotherapeut bij ARQ Centrum'45.



Carel Muller, hoofd van een psychiatrische afdeling voor verstandelijk gehandicapten, verwoordde deze visie als volgt: '[...]de patiënten, nu cliënten genoemd, moesten gezien worden als volwaardige mensen die juist door hun eerlijkheid en oorspronkelijkheid veel te bieden hadden aan de "vervreemde" moderne mens.'

Destijds vierde het idee van maakbaarheid hoogtij in de psychiatrie: *nurture* overheerste *nature*. In de Westerse en geleidelijk meer linkse maatschappijen als in Nederland destijds, was men voorbij de angst voor erfelijke gede-termineerdheid. Onderzoek naar erfelijkheid van bijvoorbeeld criminaliteit werd gelijkgesteld aan fascisme. Zelfbevrijding en de persoonlijke verantwoordelijkheid voor een authentiek bestaan, ontdaan van conformisme, was de mode geworden. De tijdgeest ademde non-conformisme, emancipatiedrang en bevrijdingsideologie.

### Het ontstaan van Stichting Centrum '45

In deze tijdgeest kwam de kwestie rond de vrijlating van de Drie van Breda, drie tot levenslang veroordeelde oorlogsmisdadigers, in het nieuws. Toenmalig Minister van Justitie Dries van Agt stond een humane houding voor en wenste de levenslanggestrafte oorlogsmisdadigers te laten gaan en niet levenslang vast te houden. In de samenleving barstte een discussie los die nog steeds bekend staat als dé aanleiding van het doorbreken van de *conspiracy of silence*, die tot dan toe kenmerkend was voor de naoorlogse persoonlijke situatie rond oorlogsgetroffenen. Groepen oorlogsgetroffenen, uit verschillende kringen rond verzet en de Joodse gemeenschap, emancipeerden zich gezamenlijk als 'getraumatiseerden'. Het was een ongekende uitbarsting en bundeling van woede en ontzetting over zoveel vergevingsgezindheid en kennelijk onbegrip van wat er in de oorlog gebeurd was.

In dit klimaat werd besloten dat er naast materiële voorzieningen in de vorm van oorlogspensioenen, ook immateriële hulp beschikbaar moest worden gesteld, in de vorm van wat Stichting Centrum '45 zou worden. Psychische problemen dienden niet langer meer gemedicaliseerd en als ziektesymptomen gezien te worden, maar begrepen te worden als normale reacties op extreme omstandigheden. Jaap Le Poole, voormalig verzetsman

met een afkeer van autoritaire mensen, en toenmalig lid van het bestuur, zorgde er met name voor dat het centrum, waarvoor hij zelf de naam 'Centrum '45' aandroeg, als dagziekenhuis zou worden opengesteld. Vrijheidsbeperkende opnames zoals destijds gebruikelijk in een psychiatrische instelling moesten voorkomen worden. De mythe van geestesziekten diende los te komen van de problemen van oorlogsgetroffenen. Men verdiende een instituut waar de psychotraumata als gevolgen van *man-made-disaster* werd erkend.

### Behandelideologie

Vanwege zijn eigen ervaring in concentratiekamp Sachsenhausen wist Wim Meijering, de eerste directeur van Centrum '45, wat internering inhield. Sachsenhausen was een kamp voor politieke gevangenen in Duitsland, waar 200.000 gevangenen huisden en 50.000 doden vielen. Hij had daar dus veel gezien. Meijering instrueerde zijn staf bij Centrum '45 om met medemenselijkheid en liefde de behandelingen in te gaan. Hij was ervan overtuigd dat het isolement waarin ook veel oud kampgevangenen zich bevonden, daarmee doorbroken kon worden. Groepsbijeenkomsten waren in die tijd veel voorkomend. Sensitiviteit maar ook reflectie over menselijke interactie zou vooral kunnen worden bereikt in groepsbijeenkomsten met lotgenoten.

## Lotgenootschap was en is tot op de dag van vandaag de kern gebleven van de gedachte achter de behandeling

Hoewel Bastiaans in Nederland gezien wordt als de 'geestelijke vader van het kampsyndroom', en hij Centrum '45 als zijn geesteskind was gaan beschouwen kreeg hij forse tegenwind bij zijn ambitie om naast hoogleraar psychiatrie ook de richting van het nieuwe instituutbeleid te gaan bepalen. Bastiaans wilde de kampoverlevenden uit hun gevangenis bevrijden met hulp van zijn LSD-therapie. Bij Centrum '45 daarentegen verliep het verkrijgen van 'vrijheid' uit die gevangenis meer in de geest van Le Poole en Meijering in de eerder genoemde tijdgeest van democratisering en gelijkheidsstreven, via dialoog en zelfbevrijding middels lotgenootschap. Op het plakkaat bij de opening in 1973 waarop de doelstelling werd geformuleerd, nu bij de ingang van Centrum '45 te vinden, staat geen enkele verwijzing meer naar de psychiatrie of Bastiaans. Een ambulante vorm van behandeling, waarbij patiënten één of meer keren per week op het Centrum kwamen, was efficiënter. Een centrum voor psychotrauma los van de psychiatrie.



*Beeld door cliënten geschonken bij het vijfjarig bestaan van Centrum '45.*

Bij de viering van het vijfjarig bestaan van Centrum '45, markeerden cliënten middels een cadeau hun opvatting over hun bestaanstoestand met een beeld dat het wezen van de gehavende oorlogsgetroffene vertegenwoordigde, met gaten in zijn lichaam. De tekst op de bijbehorende plaquette benadrukte het belang van verzoening met jezelf: 'Kipur-zelferkenning', d.w.z. aan jezelf erkennen dat je gehavend was geraakt, met de stimulerende steun van lotgenoten die in zichzelf dezelfde gaten in hun bestaan aanwezig wisten. Lotgenootschap was en is tot op de dag van vandaag de kern gebleven van de gedachte achter de behandeling. Men koesterde zich veilig in het klimaat van Centrum '45. Wat in Oegstgeest verteld werd, bleef in Oegstgeest.

Tot slot kan gezegd worden dat er door deze ervaringen, van een afstand beschouwd, eindelijk normalere verbanden zijn gesmeed tussen geschiedenis en psychologie, waar lang volstrekt geen vanzelfsprekend verband bestond. Vanuit een relatief isolement in de eerste jaren is er na lange tijd toch op institutioneel niveau tussen ARQ Centrum'45 en het NIOD, een verband ontstaan. Ook een verband met wetenschap in het algemeen, middels hoogleraren psychotraumatologie verbonden aan ARQ Centrum'45. De bestuurders hebben bereikt dat er bruggen geslagen zijn tussen ontstane fragmentatie in maatschappij en wetenschap en dat de emancipatie van het psychotrauma voltooid werd.

### INFORMATIE

Dit artikel is een verkorte versie van de lezing die Dirk Wepster in november 2018 hield bij ARQ Centrum'45 in het kader van deskundigheidsbevordering van het interne Expertiseteam WO-II. De volledige tekst is op te vragen bij de redactie van Impact Magazine.

Bij het uitpakken van de laatste verhuisdozen stond ik ineens met *A little life* van Hanya Yanagihara in mijn handen, een boek dat een aantal jaar geleden met veel lof is ontvangen en inmiddels een echte klassieker is geworden. Hoofdpersoon is de wees en latere advocaat Jude, die (volgens mijn snelle diagnose) lijdt aan een complexe PTSS. Het boek werkt toe naar de onthulling hoe Jude gewond is geraakt aan zijn rug - iets wat te maken heeft met nare mannen die hun handen niet thuis kunnen houden. Maar tot dat punt ben ik nooit gekomen. Het verhaal van Jude is zo afschuwelijk dat ik me er steeds toe moest zetten om het boek open te slaan, en toen we gingen verhuizen liet ik het opgelucht in een doos verdwijnen.

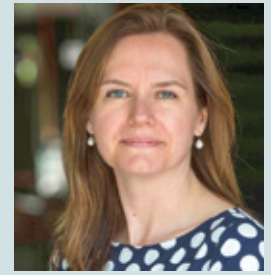
Het verhaal van Jude is niet het enige verhaal dat ik niet kan verdragen. Bij *Making a Murderer*, een gelauwerde Netflixdocumentaire over twee laagbegaafde mannen die opdraaien voor een moord die ze waarschijnlijk niet hebben gepleegd, ben ik na twee afleveringen gestopt. De film *Brothers*, een Amerikaanse remake van de Deense film *Brødre* - is er nog zo één. In een sleutelscène wordt marinier Sam door de Taliban gedwongen om zijn maat dood te slaan met een loden pijp. 'En jij werkt met getraumatiseerde mensen', zei mijn vriendin, die nog een chipje pakte terwijl ik verschrikte kreten slaakte.

## Watje

Inderdaad. Hoe kan ik met getraumatiseerde patiënten werken als ik niet eens *De gebroeders Leeuwenhart* kan voorlezen zonder dat de tranen over mijn wangen biggelen? Ben ik eigenlijk wel geschikt voor mijn vak?

Ter verdediging wil ik aanvoeren dat ik binnen de therapiekamer niet zo'n watje ben. Het watje in mij wordt in toom gehouden door therapeutische technieken. Tijdens traumagerichte therapie stelt de patiënt zich bloot aan een nare herinnering door allerlei details van die herinnering te visualiseren en te benoemen. Daardoor lopen de emoties van de patiënt - angst, afschuw, boosheid, schuld, schaamte - hoog op. Wanneer de emotie het hoogst is, is de redding nabij, want patiënten staan dan open voor nieuwe inzichten, zoals 'het is voorbij', of 'het was niet mijn schuld'. Meestal verliest de herinnering daarmee zijn lading en levendigheid, en zie je de patiënt ontspannen. Geen reden voor mij als therapeut dus om ook emotioneel te zijn. Terwijl mijn patiënt de details visualiseert, hoef ik dat niet te doen. Ik ben bezig met de emoties van de patiënt: of die hoog genoeg oplopen en tot nieuwe inzichten leiden. Dan voel ik me kalm, in het vertrouwen dat mijn patiënt er wel doorheen komt. En blij, wanneer dat inderdaad lukt.

Ik blijf dus gewoon mijn werk doen. Maar ga ik mij nog blootstellen aan het levensverhaal van Jude, voor wie ik niets kan doen en die uiteindelijk zelfmoord pleegt? Nu even niet. Ik was net begonnen in *The Shepherd's Life* van James Rebanks, een schrijvende herder uit het Engelse Lake District, die gelukkig is met vrouw en kinderen en wiens schaapjes altijd de weg naar huis weten te vinden.



*Jackie June ter Heide*

Klinisch psycholoog en theoloog en als behandelaar en senior onderzoeker werkzaam bij ARQ Centrum'45



Het belang van psychotherapie bij ouderen

# De oorlog nooit voorbij

75 jaar na de Tweede Wereldoorlog zijn er nog steeds mensen die leven met de verschrikkingen ervan. Ook nu de hoogbejaarde overlevenden in hun laatste levensfase zitten, is het belangrijk oog te hebben voor de gevolgen van de oorlog. In de behandelpraktijk zie ik dat zij baat kunnen hebben bij traumatherapie. Hun verhalen blijven mij fascineren.

In mijn spreekkamer en op de gangen van ARQ Centrum'45 spreek ik mensen die leven met de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Onder hen een hoogbejaarde vrouw die zich aanmeldde voor een intake omdat ze steeds vaker angstige dromen heeft, iets waar ze eerder geen last van had. Ze vertelt me dat ze altijd heel actief was, met werken bijvoorbeeld en als vrijwilligster voor de belangenverenigingen voor verzetsdeelnemers. Ze was druk met voorlichting geven op scholen over de Tweede Wereldoorlog en met vluchtelingenwerk. Tot ze een klein jaar geleden lichamelijk ziek werd en dat niet meer kon doen. Al die tijd heeft ze zich sterk gemaakt voor anderen en nu is zij degene die om hulp moet vragen. Dat vindt ze nog het allermoeilijkst. Vanwege haar steeds slechter wordende gezondheid is ze nu gekluisterd aan huis.

Hiermee begonnen de dromen, heel heldere dromen - daar is ze nog het meest verbaasd over. Hoe kunnen in die dromen herinneringen voorbij komen die ze allang vergeten was? De dromen maken haar angstig en overdag is ze er continu mee bezig. Ze zegt dat ze altijd druk in de weer was en geen tijd had om bij het verleden stil te staan. 'Nu word ik gedwongen te denken aan de mensen die we niet hebben kunnen redden,' zegt ze. Ze voelt zich vaak eenzaam en verdrietig want 'er is niemand meer die mijn verhaal kent. Iedereen is overleden.' Maar ook in deze laatste levensfase blijft ze strijdbaar en ze zal niet bij de pakken neer gaan zitten. Ondanks alle beperkingen probeert zij er het beste van te maken. De behandeling van deze mevrouw bestaat niet uit een trauma-focused exposuretherapie of EMDR, want dat laat haar fysieke gezondheid niet toe, zo schat ik in.



Nederlandse vrouwen en kinderen in een Japans interneringskamp, 1945.

## Hun levensverhalen staan in het teken van oorlog, maar geen verhaal is hetzelfde

Tijdens onze gesprekken vertelt zij mij haar levensverhaal. We staan vooral stil bij de gebeurtenissen die haar in deze laatste levensfase het meest beroeren, verdrietig of angstig maken. Het kost deze mevrouw vaak zichtbaar moeite - ook fysieke - om met mij in gesprek te zijn. Maar desondanks verzekert zij mij dat ze telkens uitziet naar mijn komst, omdat de gesprekken haar helpen de angst en verdriet van het verleden te dragen.

### Kind in de oorlog

Dit is een van de vele voorbeelden van de patiënten die ik de afgelopen jaren ontmoet heb tijdens mijn werk bij ARQ Centrum'45. De overlevenden van de Tweede Wereldoorlog zijn inmiddels de 75 ruim gepasseerd. De meeste 75-plussers waren toen kind en soms heel jong. Dat maakt een verschil in het soort ervaringen die in de herinnering een rol spelen en hoe men er gedurende het leven mee omgegaan is. Hun levensverhalen staan in het teken van oorlog, maar geen verhaal is hetzelfde, ieder verhaal net weer even anders.

Hun levensgeschiedenissen raken mij iedere keer weer. Ik vind het bijzonder om te horen hoe mensen een weg wisten te vinden in het omgaan met ervaringen die voor mij soms het voorstellingsvermogen te boven gingen. Of ik nu met overlevenden uit Europa of uit Nederlands-Indië spreek, steeds ben ik weer onder de indruk hoe zij een manier gevonden hebben om met de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog om te gaan.

Telkens als ik deze mensen in de spreekkamer zie vraag ik mijzelf af of zij patiënten, overlevenden of slachtoffers zijn. In mijn ogen zijn zij vaak een combinatie van die drie. Ze zijn niet zomaar ziek, maar ziek door de oorlog of ziek met de oorlog. Die oorlog heeft hen gevormd en speelt tot op de dag van vandaag een rol in hoe ze met ouder worden en ziek zijn omgaan. Keer op keer blijkt het belangrijk om de oorlog als onderdeel van hun levensverhaal mee te laten wegen.

### Terug in de schuilkamer

Bij de meesten is de oorlog nooit weg en gedurende hun leven ook nooit weggeweest. Iemand anders die ik bij ARQ Centrum'45 sprak is van een man die als kind

*Patricia Dashorst*

*Psychiater en systeemtherapeut bij ARQ Centrum'45*



met zijn moeder en jongere zusje in een Jappenkamp verbleef. Hij vertelde dat het een hele fijne tijd was: hij kon helemaal zijn eigen gang gaan en in alle vrijheid door het kamp zwerven. In eerste instantie werd tijdens de therapie de focus gericht op zijn prikkelbaarheid, zijn onrustige slapen en nachtmerries waarvan hij zich de volgende dag niets meer herinnerde. Volgens zijn partner was hij 's nachts vaak bang en sprak dan over moeten schuilen en over dat hij iedereen kwijt was. Toen de therapie vorderde bleek het helemaal niet zo leuk in het kamp te zijn geweest. Hij had zich vaak aan zijn lot overgelaten gevoeld omdat niemand zich om hem leek te bekommeren. Moeder had de zorg voor de baby en moest werken in de keuken. Andere vrouwen hadden het druk met hun eigen kinderen. Dit gevoel van niet weten waar je terecht kunt en het daarmee samenhangende gevoel van hulpeloosheid speelde hem bij het ouder wordt steeds meer parten.

Weer een andere patiënte heeft haar hele leven al last van zeer indringende herinneringen aan het bombardement op Rotterdam. Aan de verwoesting van de stad, het luchtalarm en schuilen in de schuilkamer. De behandeling in de jaren negentig op de dagkliniek van ARQ Centrum'45 heeft haar veel goeds opgeleverd. Ze kon daarna redelijk met de herinneringen omgaan en zij kon haar leven met haar kinderen en kleinkinderen weer goed oppakken. Toen een van haar kinderen overleed namen de klachten weer toe. Vandaag de dag ondervindt ze veel steun van de maandelijkse bijeenkomsten van de contactgroep, een lotgenotengroep bij ARQ Centrum'45 voor degenen die na behandeling langdurig ondersteuning nodig hebben. Met hulp van lotgenoten kan ze moeilijke periodes in haar leven redelijk hanteren. De laatste maanden gaat het echter steeds minder goed met haar. Ze heeft steeds vaker het idee weer terug in de schuilkamer te zijn, met de daarbij horende angst van toen. Ze raakt er door gedesoriënteerd en kan de weg naar huis niet meer vinden. Na onderzoek blijkt dat er sprake is van een beginnende dementie. Het is belangrijk om te begrijpen waarom deze mevrouw zich soms verstopt. Sinds we een verband tussen haar gedrag en de herinneringen uit de oorlog aan haarzelf, aan haar familie en de verzorgenden om haar heen uitgelegd

*Rotterdam na het bombardement van 14 mei 1940.*



Beeldbank WO2

hebben, blijkt dat dit gedrag voor iedereen makkelijker te hanteren is.

Het niet meer alles zelf kunnen doen, hulp nodig hebben en om hulp moeten vragen is bij veel ouderen een belangrijk thema. Bij ouderen waarbij de oorlog een ingrijpende gebeurtenis in het leven is geweest, blijkt het van groot belang hier uitvoerig bij stil te staan. Als ik met de patiënt dit onderwerp in het gesprek een beetje uitpel, zitten daar vaak het gevoel en de boodschap onder verstopt dat ziekte en zwakte gevaarlijk zijn. Gevaarlijk omdat diegenen die ziek en zwak waren in oorlogstijd geen passende hulp en verzorging kregen of daar zelfs voor gestraft werden. Om hulp vragen staat gelijk met gevaar en voor sommigen zelfs met de dood.

### **Op de drempel van het leven**

Het is niet zo dat werken met overlevenden van de Tweede Wereldoorlog alleen gepaard gaat met zware en beangstigende verhalen. Bij deze mensen zit een heel leven tussen de oorlog en het heden dat bol staat van veerkracht. Ze hebben vaak veel bereikt. Doorzetten en je niet van je doel laten weerhouden en creatief oplossingen vinden: dat was hun adagium. Ik hoor soms zelfs wel eens mensen zeggen dat het aanmelden voor behandeling een gevoel van opgeven betekent, alsof de vijand van hen gewonnen heeft. Ook daarin schuilt die impliciete boodschap: laat je niet kennen en geef niet op.

Bij alle ouderen speelt terugkijken op het voorbije leven een belangrijke rol. Bij overlevenden neemt de Tweede Wereldoorlog daar een cruciale plaats in. Tijdens behandeling kan ik ouderen hier vaak bij helpen. Door ten eerste een luisterend oor en begrip voor de emoties van toen te hebben. Ik kan ze uitleg geven over waarom deze

klachten nu pas ontstaan of weer opnieuw ontstaan. Soms is er angst die samenhangt met specifieke gebeurtenissen uit het verleden waar soms een vorm van exposure voor nodig is. Die exposure kan heel expliciet zijn zoals bij EMDR, of in de meer verhalende vorm zoals bij de Narratieve Exposure Therapie. In ieder geval is het belangrijk om ook aandacht te besteden aan verdriet. Een verdriet om alles wat verloren gegaan is, of een leven dat onder invloed van de oorlogsomstandigheden anders gelopen is dan verwacht. Zelfs vele jaren na de oorlog worden keuzes vaak onbewust nog in belangrijke mate door die oorlog beïnvloed.

## Om hulp vragen staat gelijk met gevaar en voor sommigen zelfs met de dood

De woede en gevoel van onrecht dat aangedaan is, het niet erkend voelen: ze staan bij sommigen nog erg op de voorgrond. Soms is het krijgen van erkenning zelfs een nieuw doel in het leven geworden. Of iemand loopt al zijn hele leven met een geheim rond omdat hij iets gedaan heeft in de oorlog waar hij zich voor schaamt of schuldig over voelt en daar nooit over heeft willen of kunnen praten. Op de drempel van het leven moet het verteld worden. Een paar gesprekken kunnen opluchting en een gevoel van rust geven in de laatste levensfase. De ontmoetingen en gesprekken met mensen bij wie het vertrouwen in de medemens vaak beschadigd is, die zelfs op hoge leeftijd het aandurven iemand in vertrouwen te nemen en in gesprek te gaan over wat hen soms al hun hele parten speelt, blijft voor mij als behandelaar een bijzondere ervaring.



Bibi Luik van der Lee/HH

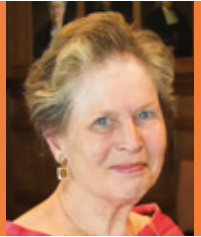
*Herdenking van de slachtoffers van de Birma-Siam Spoorweg en Pakan-Baroe Spoorweg, Bronbeek 2016.*

### KLINISCH VIGNET, DEEL 1

'Mijn huisarts verwees me hierheen na een lange periode van stress. Eigenlijk was er in mijn leven altijd te veel stress. Lang kon ik dat wel hanteren door hard te werken, te hard. Maar door de diabetes viel ik flauw en mijn oude nachtmerries keerden terug. In die dromen werd ik op school gepest en thuis geslagen, net of alles opnieuw gebeurde. Ik werd erg prikkelbaar en ik kreeg geheugenproblemen. Ik voelde me zo beroerd... Maar ik dacht dat het aan de leeftijd lag. Toen de huisarts vroeg waar die nare dromen over gingen, zei hij dat er een verband zou kunnen zijn tussen mijn klachten en wat me als kind is overkomen. Maar hoe kun je veranderen wat er vroeger is gebeurd? Wat maakt het uit om erover te praten?'

### Jeannette Lely

*Freelance onderzoeker bij ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum. Werkte als psychotherapeut ARQ Centrum '45. Promoveerde in juni 2019 aan de Universiteit van Utrecht.*



## 'Hoe kun je veranderen wat er vroeger is gebeurd?'

Oudere patiënten met posttraumatische stressstoornis (PTSS) kunnen profiteren van kortdurende traumatherapie. Dat concludeert Jeannette Lely naar aanleiding van haar promotieonderzoek. Ze onderzocht de behandel-effecten van twee psychotherapeutische behandelingen bij ouderen – één gericht op het verleden, de ander op het heden – en concludeerde dat een beduidende klachtvermindering mogelijk is. Ook is het op latere leeftijd mogelijk een nieuwe kijk te ontwikkelen op zichzelf en op het gebeurde - dat geldt zelfs voor traumatische ervaringen in een ver verleden. Wat betekenen Lely's bevindingen voor ouderen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt als kind of als jongere? In *Impact Magazine* verheldert Lely haar onderzoek en wat haar studie betekent voor de behandelpraktijk.

### PTSS bij ouderen: uitdagingen

Gedurende het hele leven kunnen zich potentieel traumatische gebeurtenissen voordoen. Ontwrichtende ervaringen, zoals huiselijk geweld, fysieke bedreiging, oorlog of natuurrampen, kunnen gevolgd worden door psychische klachten. Bij een minderheid blijven de symptomen bestaan als een posttraumatische stressstoornis (PTSS) en/of depressie, angst, lichamelijke klachten, maar ook problemen met psychosociale aanpassing. Op latere leeftijd kan een nieuwe crisis eerdere symptomen reactiveren. Veel patiënten leggen zelf niet het verband tussen hun klachten en wat er vroeger met hen is gebeurd. PTSS wordt daarom wel een verborgen factor in het leven van ouderen genoemd. Door de soms diffuse en meervoudige klachten is het stellen van een

juiste diagnose niet vanzelfsprekend. Ook een effectieve behandeling is niet vanzelfsprekend; helaas heeft lang het beeld bestaan dat psychologische behandeling van ouderen niet succesvol zou zijn.

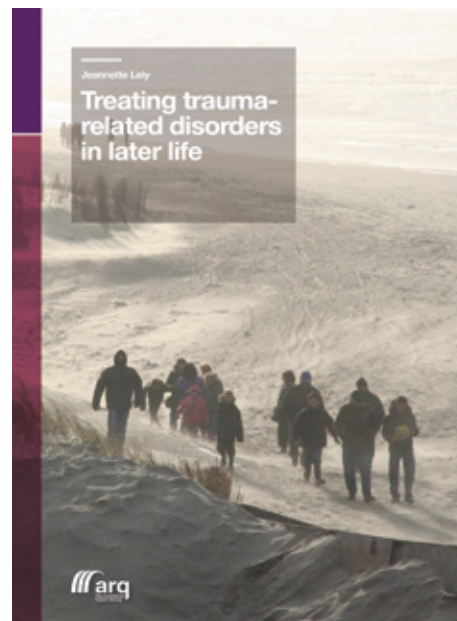
### **Nieuwe wegen**

In mijn onderzoek stond de vraag centraal welke effecten psychotherapie bij ouderen met PTSS zou opleveren. Daarbij stonden twee behandelingen centraal: narratieve exposure therapie (NET) en present-centered therapy (PCT). NET is een kortdurende behandeling, waarin de betrokkenen op een gecontroleerde en begeleide manier hun levensverhaal vertellen, met bijzondere aandacht voor de schokkende gebeurtenissen, maar ook voor de steun die ze hebben ervaren. NET blijkt een effectieve vorm te zijn van traumagerichte psychotherapie. De behandelresultaten voor ouderen doen niet onder voor die van volwassenen. In onze studie werd de effectiviteit van NET vergeleken met die van PCT in een steekproef van 28 ouderen (55 – 81 jaar). PCT richt zich niet op de traumatische herinneringen, maar biedt een oplossingsgerichte aanpak voor actuele stressoren en interpersoonlijke problemen in een trauma-gerelateerde context.

## Zelfs na traumatische ervaringen in een ver verleden bracht behandeling verbetering in zelfbewustzijn en zelfwaardering

### **Belangrijkste resultaten**

Beide behandelingen zijn veilig en effectief. Terwijl de PCT-groep tijdens de behandeling een snellere symptoomdaling liet zien dan de NET-groep, was er vier maanden na de behandeling geen merkbaar verschil meer tussen de uitkomsten. Daarbij betreffen de effecten van PCT niet alleen PTSS-symptomen, maar ook het zelfvertrouwen en fysiek welbevinden: belangrijke bronnen van veerkracht. Om de behandelervaringen vanuit het perspectief van de deelnemers te belichten, werden in een subgroep de individuele cognitieve en emotionele veranderingen tijdens en na NET verkend. Wat bleek? Zelfs na traumatische ervaringen in een ver verleden bracht behandeling verbetering in zelfbewustzijn en zelfwaardering. Tot slot bleek in een studie met 141 vluchtelingen dat leeftijd geen invloed had op de behandelresultaten voor PTSS, depressie en angst. Opvallend is dat trauma in de kindertijd – een bekend risico voor PTSS – geen negatieve invloed heeft op het behandelresultaat.



*Jeannette Lely: Treating trauma-related disorders in later life.*

### **Conclusies**

Zowel NET als PCT zijn veilig en effectief voor ouderen met PTSS. Aandacht voor het verleden, of juist voor de actualiteit: beide routes leiden tot merkbare vermindering van klachten. PCT heeft daarnaast de potentie ook de psychosociale aanpassing te verbeteren. Ouderen blijken hun zelfbeeld te kunnen veranderen, zelfs na traumatische ervaringen in een ver verleden. Waar PTSS werd beschreven als verborgen factor in het leven van ouderen, is veerkracht wellicht de verborgen factor in hun herstel. Gezien de toenemende levensverwachting kan behandeling op latere leeftijd van betekenis zijn voor vele verdere levensjaren. Pessimistische verwachtingen met betrekking tot de effectiviteit van psychotherapie voor oudere PTSS-patiënten blijken ongegrond.

### **Autobiografische thematiek**

Slechts een minderheid van onze deelnemers had de oorlog bewust meegemaakt. Uit de levensverhalen komt voor de naoorlogse jaren de volgende thematiek naar voren. Om te beginnen, zochten de deelnemers aan het onderzoek pas op latere leeftijd hulp na reactivering of verergering van hun klachten. Geen van hen had eerder hulp gezocht. Ook hun ouders hadden nooit hulp gezocht. Alles werd gedaan om problemen binnen het gezin te houden en zo mogelijk te negeren. Wat betreft hun traumatische ervaringen: die varieerden van het meemaken van bombardementen of internering in voormalig Nederlands-Indië, huiselijk geweld, inclusief geweld tegen huisdieren, tot seksueel misbruik. De traumatische ervaringen stonden zeer centraal in hun zelfbeeld. Een van de verhalen vormde een schrijnende illustratie van het verhoogde risico op psychische



problemen bij kinderen van getraumatiseerde ouders (Sleijpen, Mooren, & Kleber, 2009). Enkelen vertelden hoe ze alles deden om hun moeder tijdens (Japanse) internering te steunen. Als ontwikkelingsthema kwam naar voren dat de deelnemers hun jonge volwassenheid beleefden als een nieuwe situatie met nieuwe mogelijkheden. Tenslotte viel op dat gevoelens als schaamte of schuld de klachten verergerden en onderhielden.

### Over leven na de Tweede Wereldoorlog

Gezien de leeftijdsopbouw van de steekproef van ons onderzoek, zijn we voor algemene trends voor de naoorlogse jaren aangewezen op andere bronnen. Het is bekend dat de meeste overlevenden van ingrijpende gebeurtenissen geen blijvende klachten ontwikkelen (Bonanno, 2004). Verreweg de meeste Nederlanders konden zich na de oorlog aanpassen aan de wederopbouw, nieuwe kansen en optimisme. Veel huwelijken werden gesloten, de scholen gingen weer open, er werden veel kinderen geboren. Maar er was ook woningnood en levensmiddelen waren nog lang op de bon. En zij die terugkeerden uit Duitse gevangenschap of onderduik, de 'gerepatrieerde' Indische Nederlanders en hun gezinnen, de gezinnen van hen die 'fout' waren geweest: zij ontmoetten kilte en onbegrip. Er waren gezinnen waarin niet, nooit, over de oorlog werd gesproken. Of er werd veel over de oorlog gesproken, zij het vaak op een zeer stereotype manier, zoals bijvoorbeeld Marja Vuijsje (2012) beschrijft. 'Hoe vaak hij ook over het kamp vertelde, wat er al die tijd door hem heen ging, bleef onvermeld.'

Wat betreft psychische klachten bij overlevenden: nachtmerries, angsten en somberheid werden niet aan de grote klok gehangen. Desnoods werd de huisarts geraadpleegd, maar dan vooral wegens somatische klachten (Bramsen & Van der Ploeg, 1999b). Slechts enkele artsen hadden in de eerste decennia na de oorlog oog voor de link tussen de oorlog en die klachten. Toch werden in de jaren negentig, vijftig jaar na het einde van de oorlog, in een bevolkingsonderzoek nog PTSS, angst en woede gevonden; in aantal het meest bij burgergetroffenen. De auteurs van dit onderzoek waarschuwden voor de invloed van het verouderingsproces op de aanpassing van deze kwetsbare groep (Bramsen & Van der Ploeg, 1999a).

Nog steeds worden bij ARQ Centrum'45 oudere oorlogsgetroffenen behandeld voor hun (psychosociale) klachten die zij als gevolg van de Tweede Wereldoorlog hebben opgelopen. Er is ook een groep oudere oorlogsgetroffenen die de weg naar specialistische zorg niet weet te vinden. Mogelijk speelt bij hen, hulpverleners

## Veerkracht is bij ouderen wellicht de verborgen factor in hun herstel

en familie de gedachte dat een traumabehandeling op hoge leeftijd niet zinvol is. Gebleken is echter dat een behandeling voor ouderen kan leiden tot symptoomverlichting en nieuwe veerkracht. Dit geldt ook mensen met traumatische ervaringen uit een ver verleden. Voor degenen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt en daar psychische klachten van ondervinden, maar ook voor oudere veteranen en vluchtelingen, is mijn advies dat een behandeling nooit te laat hoeft te zijn. Leeftijd alleen is dus geen belemmering voor behandeling.

### KLINISCH VIGNET, DEEL 2

'Het hielp echt om te praten over wat er met mij was gebeurd. Niet al mijn problemen zijn opgelost, maar twee derde van mijn nachtmerries is verdwenen. Ik had dit veel eerder moeten doen. Therapie was verre van gemakkelijk. Maar de relatie met mijn vrouw is verbeterd. We ontdekten tijdens de therapie belangrijke momenten van steun ... dat ze er echt voor me was. Ik ontdekte ook dat ik me niet hoeft te schamen voor wat er met mij is gebeurd. Ik besef nu dat er kracht en uithoudingsvermogen in mij is. Het document dat ik kreeg aan het einde van de therapie zal me helpen om meer te vertellen aan onze kinderen, zodat ze me beter kunnen begrijpen. Misschien kunnen we de komende jaren samen een betere tijd hebben.'

### INFORMATIE

Bonanno, G.A. (2004). Loss, Trauma and Human Resilience: Have we Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events? *American Psychologist*, 59, 20-28. Doi: 10.1037/0003-066X.59.1.20.

Bramsen, I., & Ploeg, van der, H.M. (1999a). Fifty years later: the long-term psychological adjustment of ageing World War II survivors. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 100(5), 350-358.

Bramsen, I., & Ploeg, van der, H.M. (1999b). Use of Medical and Mental Health Care by World War II Survivors in The Netherlands. *Journal of Traumatic Stress*, 12(2), 243-261.

Lely, J.C.G. (2019). *Treating trauma-related disorders in later life*. (Dissertation). Utrecht University.

Sleijpen, M., Mooren, T. & Kleber, R.J. (2009). *Long-term legacies of war. An outline of a study among a Post World War II generation of clients receiving psychotherapeutic treatment in Foundation Centrum '45, the Netherlands*. Oegstgeest, Stichting Centrum '45.

Vuijsje, M. (2012). *Ons kamp. Een min of meer Joodse geschiedenis*. Uitgeverij Atlas Amsterdam/Antwerpen, p 120.

Dit jaar publiceerde ARQ Kenniscentrum Oorlog, vervolging en geweld de handreiking en brochure *Ouder worden met de oorlog*. Ze zijn bedoeld voor alle verzorgers die met ouderen werken die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt. In Impact Magazine enkele tips en ervaringen van deskundigen, die voor de handreiking zijn geïnterviewd, over het thema ouder worden met de oorlog.

'Je hebt handen aan het bed nodig, maar ook oren'

# Ouder worden met de oorlog



*Bart Nauta*

*Historicus en junior beleidsmedewerker/  
adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog,  
vervolgving en geweld*



‘Onder een laag van de gebruikelijke problemen waar ouderen tegenaan lopen, zit nog een extra laag problemen die te maken hebben met oorlogservaringen’, vertelt de inmiddels gepensioneerde psychotherapeut Emanuel Snatager in het najaar van 2018 op zijn kamer in ARQ Centrum’45. Snatager doelt op oudere oorlogsgetroffenen, mensen die in de Tweede Wereldoorlog aangrijpende ervaringen hebben meegemaakt. Deportatie, bombardementen, hongersnood – de impact van de oorlog is bij sommige oudere Nederlanders groot.

In 2001 verscheen het boek *Ouder worden met de oorlog* van F.A. Begemann. Daarin vraagt de schrijver zich af hoe verzorgers van ouderen bij hun werk rekening kunnen houden ‘met de wonden, die door de Tweede Wereldoorlog in Europa of Azië zijn geslagen’. Achtien jaar later zijn er meer dan anderhalf miljoen Nederlanders die de oorlog aan den lijve hebben ondervonden, vaak als kind. De vraag rees of er in de laatste jaren nieuwe informatie is verschenen over zorg aan oudere oorlogsgetroffenen. Voldoende aanleiding om bestaande en nieuwe kennis in de literatuur en bij deskundigen te inventariseren. Dit heeft geleid tot de publicatie van de handreiking en brochure *Ouder worden met de oorlog*. Ze zijn bedoeld voor alle verzorgers (beroepskrachten, vrijwilligers en mantelzorgers) die zorgen voor ouderen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, maar ook voor hulpverleners zoals huisartsen, geestelijk verzorgers en psychotherapeuten.

wikkeld zodat zij niet met hun trauma geconfronteerd worden. Maar met de kwetsbaarheid die hoort bij ouder worden, kan het mechanisme verstoord worden. Boven de zeventig jaar gaat het verleden een belangrijkere rol spelen dan voorheen’.

De laatste levensfase is over het algemeen geen makkelijke fase. Ouder worden brengt allerlei mentale en fysieke beperkingen met zich mee. Ouderen zijn minder in staat zijn voor zichzelf te zorgen en staan voor ingrijpende veranderingen in hun leven, zoals het verhuizen naar een verzorgingstehuis. ‘Het leven van ouderen staat veelal in het teken van verlies. Verlies van regie, van vaardigheden, van dierbaren en het eigen lichamelijke en geestelijk kunnen’, vult Jeannette van Niel aan. Van Niel is mantelzorgondersteuner en verpleegkundige in een psychiatrisch ziekenhuis. Ze vertelt: ‘Het lijkt dat, naarmate de mensen ouder worden, ze minder flexibel zijn, minder omhanden hebben om hun gedachten weg te drukken.’

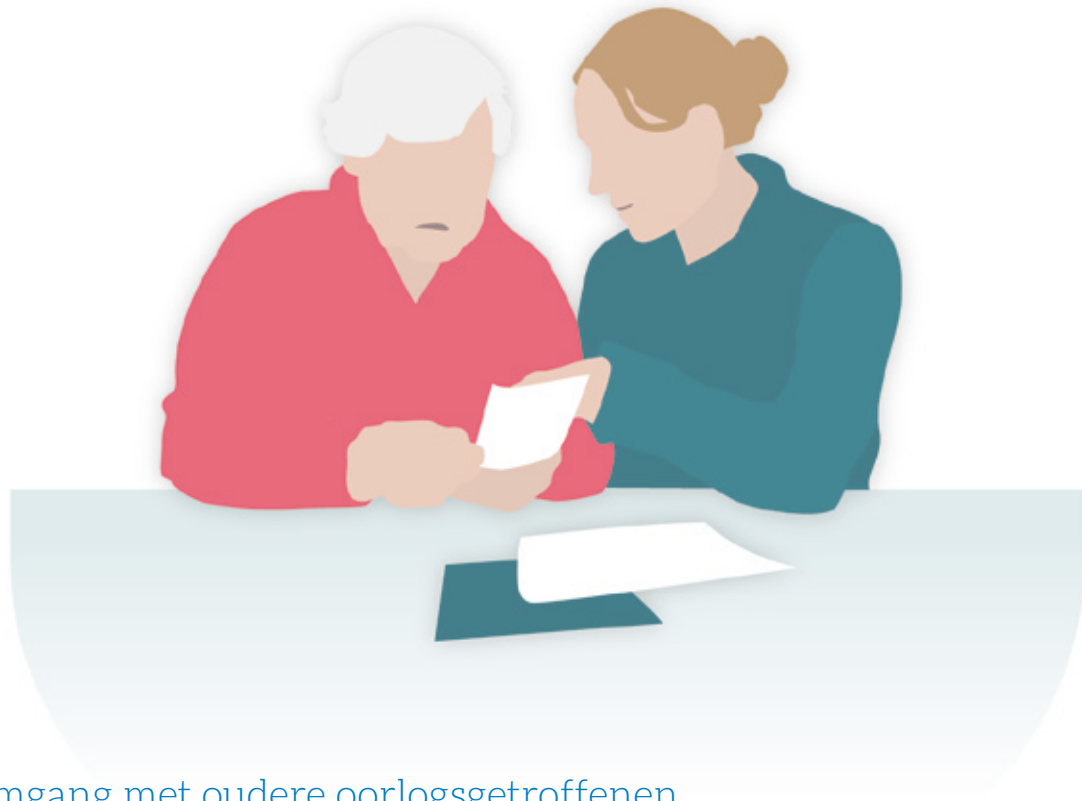
Van Niel zag zelf dat het verleden steeds meer naar boven kan komen in de verschijning van herbelevingen en flashbacks. ‘Tijdens een groeps gesprek werd één van de ouderen getriggerd door wat een andere oudere vertelde. Hij schoot meteen in de verdediging en dacht dat hij weer terug was in de oorlogssituatie. Hij ging op de grond liggen, als een militair, klaar voor de aanval. Door met hem te praten hebben we hem weer terug in het hier en nu gebracht: “Je bent veilig, je bent hier in het ziekenhuis”. Achteraf voelde hij zich schuldig over wat er gebeurd was en dat hij zo reageerde.’

Op allerlei manieren is te zien dat de oorlog 75 jaar na dato doorwerkt in het leven van ouderen. Slechte nachtrust, ongedurig zijn, prikkelbaarheid of een plotselinge boze of teruggetrokken reactie kunnen tekenen zijn van opspelende angsten gerelateerd aan oorlogservaringen. De klachten kunnen ook heel vaag zijn, zoals algehele vermoeidheid, depressie en een gevoel van uitputting. Guyonne van der Plas, sociaal-psychiatrisch verpleegkundige bij ARQ Centrum’45 denkt dat een zorgverlener

## Het leven van ouderen staat veelal in het teken van verlies

### **Een leven in teken van verlies**

Emanuel Snatager is een van de twintig mensen die voor het opstellen van de handreiking geïnterviewd is. Hij werkte 38 jaar lang als psychotherapeut met getraumatiseerde oorlogsgetroffenen. Snatager: ‘De meeste oorlogsgetroffenen hebben een copingmechanisme ont-



## Bij de omgang met oudere oorlogsgetroffenen is kennis van de geschiedenis belangrijk

extra moet letten op dit soort klachten. 'Nachtmerries, prikkelbaar en somber zijn: hiervan moet niet gedacht worden dat het zomaar depressieve klachten zijn. Ze kunnen verband houden met het oorlogsverleden.'

Oudere oorlogsgetroffenen kunnen ook sterke gevoelens van machteloosheid ervaren. In de oorlog verloren zij de greep op hun eigen leven en dat van hun dierbaren. Vaak waren oorlogsgetroffenen afhankelijk van de grillen van anderen. Lichamelijke ziekte betekende in de kampen dikwijls de dood. Zwakte tonen was ondenkbaar. Als reactie hebben veel mensen die de oorlog overleefden een sterke drang naar autonomie en regie over het eigen leven. Nu zij in de laatste fase van hun leven zijn aangekomen, geven ziekten en kwalen opnieuw een gevoel van onmacht en controleverlies.

### Levensverhalen

Hoe moet je als hulpverlener omgaan met deze doelgroep? Wat kan je voor hen betekenen? 'Het belangrijkste is erkenning', vertelt Miriam Kersten, onderzoeker bij het lectoraat Zorg rond het Levens einde aan de Avans Hogeschool. 'Dit betekent heel aandachtig en gecon-

centreerd naar de oudere oorlogsgetroffene luisteren. Zo krijg je beetje bij beetje informatie te horen. Je moet duidelijk laten zien dat dat hun verhaal bij je binnenkomt. Je moet ook stiltes durven laten vallen.'

Guyonne van der Plas beaamt dat aandacht, begrip en een luisterend oor belangrijk zijn. 'Ik merk dat oorlogsgetroffenen behoefte hebben hun verhaal te doen. Toch leeft er ook wel enige terughoudendheid bij hen. Ze vragen zich af of ze er mogen zijn, of ze hun verhaal wel mogen vertellen. Soms schamen ze zich ervoor.' Wees niet bang om met de oudere oorlogsgetroffenen in gesprek te gaan, zou Van der Plas aan zorgverleners willen meegeven. Van der Plas: 'Vraag niet actief naar iemands oorlogservaringen maar nodig de oudere uit voor een gesprek. Probeer daarmee de oudere op zijn gemak te stellen en geef aan dat het verleden niet verzwegen hoeft te worden. Dit kan de vertrouwensrelatie tussen verzorger en oudere alleen maar versterken'. 'Je hebt handen aan het bed nodig, maar ook oren. In iedere oudere zit een levensverhaal,' zegt Kersten hierover. Ze denkt dat kennis over de Tweede Wereldoorlog bij de verzorgenden ook van belang is. 'Bij de

omgang met oudere oorlogsgetroffenen is kennis van de geschiedenis belangrijk. Als je iedere keer moet vragen wat een oudere bedoelt, dan haal je hem uit zijn verhaal'.

### Trauma

In de handreiking en brochure *Ouder worden met de oorlog* wordt ook stilgestaan bij praktische tips. Het kan bijvoorbeeld helpen om bij een bezoek te letten op de inrichting van het huis. Mogelijk zijn er aanwijzingen te vinden die duiden op iemands achtergrond en oorlogservaringen. Hangen er militaire onderscheidingstekens aan de muur? Een Davidsster of Chanoekakandelaar kan duiden op een Joodse getroffene. Batikstoffen of oosters houtsnijwerk kan betekenen dat iemand uit het voormalig Nederlands-Indië komt.

Een andere tip is de identificatie van triggers. Deze triggers kunnen het opnieuw beleven van oorlogservaringen versterken. Dit kunnen onder andere geuren of geluiden zijn, maar ook gevoelens van controleverlies en gebrek aan veiligheid. Nieuwsuitzendingen over oorlogen of aanslagen werken ook als een trigger. Het is verder ook zaak na te gaan hoe iemand weer rustig wordt. Wat biedt afleiding en hoe kan de oudere weer teruggebracht worden in het hier en nu? Bepaalde muziek, foto's, een specifieke geur, een aanraking, fysieke oefening, zingen of het uitzetten van radio en televisie kunnen hierbij helpen.

Wanneer de psychische klachten zeer ernstig of langdurig van aard zijn, bijvoorbeeld in de vorm van posttraumatische stressstoornis (PTSS), kan specialistische hulp noodzakelijk zijn. PTSS is goed te behandelen. Ook ouderen kunnen nog baat hebben bij een traumagerichte behandeling. Die hulp kan gezocht worden bij het Sinai Centrum en ARQ Centrum'45. Van der Plas spreekt zelf nog wekelijks oudere oorlogsgetroffenen die therapie volgen. 'Soms is de hulpverlener terughoudend om ARQ Centrum'45 te benaderen, ze vragen zich af of psychotherapie op oudere leeftijd nog wel zin heeft. Indien er geen sprake is van cognitieve stoornissen, denk ik dat je met ouderen ook traumatherapie kan doen. Ook op hoge leeftijd worden met een traumafocus behandeling resultaten geboekt. Ouderen geven mij aan dat ze tien jaar eerder van ARQ Centrum'45 hadden willen weten,' vertelt Van der Plas.

### Weet waar je grenzen liggen

Voor verzorgers is het belangrijk om de eigen grenzen te bewaken en aandacht te hebben voor zelfzorg, zegt Josée Netten. Netten is een van de auteurs van

de handreiking en geeft trainingen, workshops en lezingen rond het thema ouder worden met de oorlog. Netten: 'Verzorgers hebben ook een eigen verhaal, dat wil zeggen een rugzak die ze meenemen in het contact met de ander. Dat wordt nog wel eens vergeten. Dit werk is mooi en intensief, maar kan uiteindelijk mogelijk een te sterk appel op je doen, zeker als op een bepaald moment er van alles in jouw eigen leven speelt zoals gezondheids- of relatieproblemen. Dus de organisatie én jijzelf moeten goed voor je blijven zorgen. Weet dus waar jouw grenzen liggen, wat je sterke punten maar ook mogelijke valkuilen zijn. Weet wat jou energie en inspiratie geeft. En vraag jezelf af bij wie jij je verhaal kwijt kunt.'

### BROCHURE EN HANDREIKING OUDER WORDEN MET DE OORLOG



De brochure en handreiking *Ouder worden met de oorlog* kunt u downloaden op de website van ARQ Kenniscentrum Oorlog, vervolging en geweld: [oorlog.arq.org](http://oorlog.arq.org). Daar vindt u ook meer informatie over de trainingen en workshops die ARQ geeft over dit onderwerp.

Wilt u liever een papieren editie van de brochure of handreiking ontvangen? Stuur dan een mail naar [kc-oorlog@arq.org](mailto:kc-oorlog@arq.org).

# MENTENG PULO

Op 4 mei jongstleden werd traditioneel op het ereveld Menteng Pulo in Jakarta de Dodenherdenking gehouden. De herdenking vond plaats in de Simultaankerk, de kerk die in 1946 door de Nederlandse troepen werd gebouwd onder leiding van luitenant kolonel van Oerle.

De herdenking werd bijgewoond door zo'n 160 bezoekers, voornamelijk van de Nederlandse gemeenschap in Jakarta maar ook door nazaten van KNIL-militairen die nu in Indonesië wonen en geïnteresseerde Indonesiërs.

Het ereveld Menteng Pulo is het bekendste ereveld op Java. Op het ereveld zijn 4.300 graven te vinden van Nederlandse slachtoffers van Japanse kampen en van Nederlandse militairen die tijdens de oorlog in Indonesië (1945-1949) om het leven zijn gekomen. Ook is er een columbarium met meer dan 700 urnen van Nederlandse krijgsgevangenen die in Japan zijn gestorven.



bron: Oorlogsgravenstichting

## MEER INFORMATIE

Meer foto's en informatie zijn te vinden op de website en facebookpagina van de Oorlogsgravenstichting

[www.ogs.nl](http://www.ogs.nl)



from: indonesiareporter.biz



Ik herinner me een lach, een ingehouden slappe lach. Ik moet een jaar of zeven zijn geweest. Het was 4 mei, eind jaren '90. Ik zat bij mijn oom en tante op de bank toen de twee minuten stilte net waren begonnen. Vlak daarvoor zei mijn oom met strenge blik dat ik en mijn nichtjes en neefjes maar moesten denken aan wat opa en oma hadden meegemaakt. Dat we Indo's waren wisten wij kleinkinderen dondersgoed, zo leerden we elkaar Indonesische scheldwoorden, maar van de oorlog wisten we niets. Toen na de stilte het volkslied werd ingezet barstten wij in een daverend lachen uit.

Pas later hoorde ik de verhalen over de oorlogsjaren van mijn grootouders op Java. Eerst van mijn tantes, daarna van henzelf. Hun verhalen kwamen hortend en stotend, in reprise, met nuances en geheimen. In hun huiskamers ontstond mijn fascinatie voor oorlog.

Mijn omgang met herdenken is echter altijd beroerd geweest. Ik wist lang niet van het bestaan van de Indië-herdenking af. Op 4 mei stond ik de laatste jaren op het basketbalveld, waar het spel vrolijk door ging terwijl de rest van de stad in somberte gehuld was. Ik vond de kreet 'Nooit meer!' zo hypocriet met alle lopende conflicten in wereld. Voor mijzelf hoefde herdenken niet zozeer.

## Nachtkaars

Mijn opa wilde er ook niks van weten. Bij de Indië-herdenking dacht hij aan rijke totoks, aan gestudeerde en eloquente Indo's. Mannen in maatpakken, vrouwen met parelkettingen.

Omdat hij bespot is om zijn donkere huidskleur en omdat hij op Java in armoede leefde voelde hij zich bij de herdenking niet thuis. Hij was ook bang voor zijn angsten die hem tijdens de herdenking zouden kunnen overvallen en meenemen naar vroeger. Dit jaar spoorde ik hem aan toch te gaan, omdat ik hoopte dat hij er troost uit zou halen. Ik zou met hem meegaan, allebei voor de eerste keer. Mijn oma, een Indische vrouw uit Garoet, ging vorig jaar al. Ze vond het gezellig en mooi, vooral de muziek vond ze indrukwekkend.

Afgelopen 15 augustus kwam ik enigszins onzeker op de herdenking in Enschede aan, omdat ik niet wist of mijn opa er zou zijn. Hij had er de avond van tevoren enorm tegenop gezien. Maar hij was er: mijn opa van 89 jaar. Hij hield alles nauwlettend in de gaten maar liet zich al gauw meevoeren met de toespraken, de rituelen en de muziek. Toen ik na afloop vroeg hoe hij het vond, zei hij dat hij zich triest voelde. Maar hij besepte ook dat ons verdriet het ultieme eerbetoon aan de slachtoffers is, aan zijn broers en zussen. Het was voor mijn opa en oma ook thuiskomen, want ze zagen vele bekenden die hen hartelijk begroetten, mensen met wie ze een verleden delen. Volgend jaar gaan we weer.

Ik begreep zijn triestheid goed: het laatste trompetsignaal van de taptoe voelde als een afscheid, als een schip dat Tanjung Priok uitvaart, een beeld dat in sepiatonen vervaagt. Als er iets is dat de Indische gemeenschap karakteriseert is het de nostalgie voor alles wat is geweest en voor wat komen gaat: binnen een aantal jaren zal al het Indische – de tongval, de gebruiken, mijn grootouders - uitgaan als een nachtkaars.

De dag na de herdenking hadden mijn opa en oma een begrafenis van hun zwager. Tachtig jaar is hij geworden. Hij was geboren op Java.



Bart Nauta

*Historicus en junior beleidsmedewerker/ adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, vervolging en geweld*



*Indiëmonument in het Blijdensteinpark in Enschede.*



*In 1946 reisde de Amerikaanse psycholoog David Boder naar Europa om de verhalen van overlevenden van de Holocaust te verzamelen.*

Susan Hogervorst

*Historicus en universitair docent aan de Open Universiteit en Erasmus Universiteit Rotterdam, doet onderzoek naar herinneringscultuur en digitale technologie*



Bron: Hicopix



Bron: Illinois Institute of Technology

# Ooggetuigen en digitale technologie

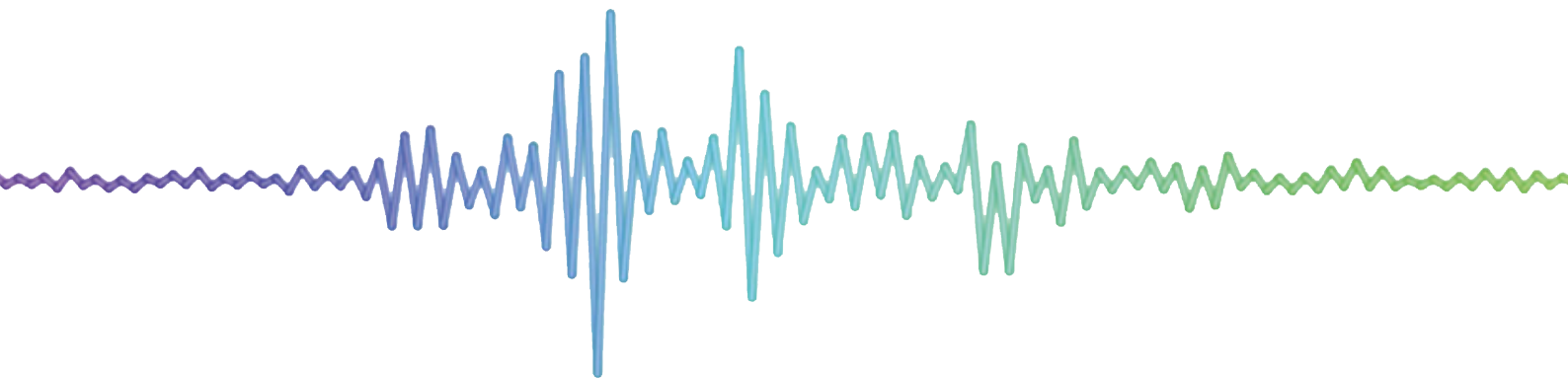
Het overdragen en vastleggen van oorlogsherinneringen, ‘nu het nog kan’, is al sinds de jaren tachtig een belangrijk kenmerk van de omgang met de Tweede Wereldoorlog. Het onvermijdelijke wegvallen van de ooggetuigengeneratie werd sindsdien dan ook toenemend als probleem gezien. De laatste jaren wordt op steeds grotere schaal digitale technologie ingezet om dit probleem te adresseren. Wat levert dat op, en wat zijn de knelpunten?

## Vastleggen voor de toekomst

In de zomer van 1946 reisde de Amerikaanse psycholoog David Boder naar Europa. Met zijn draadrecorder, een voorloper van de bandrecorder, trok hij langs de opvangkampen voor ontheemde personen om verhalen van kampoverlevenden vast te leggen. In totaal verzamelde hij meer dan honderd verhalen, die in 1949 als basis dienden voor een boek. Voor Boder's pionierswerk bestond vooral in professionele kringen interesse. Pas vanaf de jaren tachtig zien we de grote schaal en vooral

de gevoelde urgentie opkomen waarmee ooggetuigenverhalen werden verzameld. Naast culturele ontwikkelingen als democratisering en individualisering, had dit deels te maken met technologie: na de draagbare recorder van psycholoog Boder, gaf eind jaren zeventig de videocamera een belangrijke impuls aan het vastleggen van oorlogsherinneringen.

Het was opnieuw een psycholoog die hier mogelijkheden zag: Dori Laub, verbonden aan de Yale universiteit in New



Haven aan de Amerikaanse oostkust. Samen met enkele collega's begon hij in 1979 Holocaustoverlevenden en nabestaanden uit de lokale gemeenschap te interviewen voor de camera. Het ging daarbij om 'Holocaust' in de brede, Amerikaanse zin van het woord, waaronder niet alleen slachtoffers van raciale vervolging vallen, maar ook politieke gevangenen en andere vervolgd. De aanwezigheid van de camera vormde volgens de initiatoren een belangrijke motivatie voor de getuigen om hun verhaal te doen. Ten eerste vanwege het historische belang: de camera vertegenwoordigde een toekomstig luisteraarspubliek. Daarnaast kregen de geïnterviewden naderhand de videoband mee naar huis. Zo konden ze hun verhaal meegeven aan hun kinderen en kleinkinderen, zonder de directe confrontatie aan te gaan (of dat naar aanleiding van de opname alsnog te doen).

### Tienduizenden interviews

Het project uit New Haven en omstreken is uitgegroeid tot een collectie van 4400 video-interviews, het Fortunoff archief geheten, die door de Yale universiteit wordt beheerd en intussen grotendeels is gedigitaliseerd. Nog omvangrijker was het interviewproject van filmregisseur Steven Spielberg, die naar aanleiding van zijn succesvolle film *Schindler's List* (1993) de ambitie formuleerde om de herinnering aan de Holocaust voor de toekomst veilig te stellen. Met hulp van vele interviewers en cameramensen legde hij in de loop van de jaren negentig vele duizenden getuigenverhalen vast, aanvankelijk enkel in de Verenigde Staten, maar uiteindelijk ook in Europa en elders. Het aantal interviews in dit Visual History Archive is duizelingwekkend: 52.000. Recent zijn er nog duizend video-interviews met getuigen en overlevenden van andere genociden dan de Holocaust aan toegevoegd. De circa tweeduizend interviews uit deze collectie die betrekking hebben op Nederland, kunnen bekeken worden in het Joods Historisch Museum in Amsterdam.

Na het Spielberg-project zijn er wereldwijd talloze kleinere projecten geweest waarin herinneringen van

## Met hulp van vele interviewers en cameramensen legde Spielberg in de loop van de jaren negentig vele duizenden getuigenverhalen vast

getuigen en overlevenden van de Tweede Wereldoorlog werden vastgelegd op audio of video. De laatste jaren begint er echter iets te veranderen: waar voorheen de focus lag op verzamelen, begint de laatste jaren het ontsluiten van de ontstane verzamelingen steeds belangrijker te worden. In potentie vormen deze interviewarchieven immers een schat aan materiaal: voor onderzoekers, documentairemakers, curatoren, docenten en andere geïnteresseerden. Maar hoe vind je je weg in deze onmetelijke interviewcollecties?

### Zoektechnologie

Om te zorgen dat interviewcollecties ook daadwerkelijk kunnen worden beluisterd en bekeken, biedt zoektechnologie een uitkomst. Het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies beheert bijvoorbeeld een collectie van vijfhonderd video-interviews over uiteenlopende aspecten van de oorlogsgeschiedenis in Nederland, die online beschikbaar is en op fragment-niveau doorzoekbaar (zie [www.getuigenverhalen.nl](http://www.getuigenverhalen.nl)). Dit betekent dat een websitebezoeker een willekeurige zoekterm kan intypen, bijvoorbeeld de eigen woonplaats of 'onderduiken'. Het systeem geeft vervolgens alle videofragmenten uit de hele collectie terug waarin die zoekterm(en) voorkomen. Dit 'googelen' door interviews – of eigenlijk door de achterliggende, vollediggeschreven tekstversie daarvan – is de nieuwe standaard voor dit soort collecties.

Naar het daadwerkelijke gebruik van dit soort online collecties is nog weinig onderzoek gedaan. Mijn eigen verkennende studie naar [getuigenverhalen.nl](http://getuigenverhalen.nl) geeft een tweeledig beeld. Enerzijds lijken websitebezoekers



*Pinchas Gutter wordt geïnterviewd over zijn ervaringen tijdens de Holocaust. Dankzij 3D-opname apparatuur en spraakherkenning is het mogelijk om via de computer vragen te stellen.*

behoorlijk goed te kunnen vinden waarnaar ze op zoek zijn. Anderzijds is het gebruik van de website weinig diepgaand: de gemiddelde bezoeker blijft er slechts enkele minuten, en sinds de lancering van de website in 2010 heeft geen enkele gebruiker ooit een volledig interview bekeken. Dit laatste lijkt niet per se te wijten aan desinteresse. Een aanzienlijk deel van de respondenten gaf namelijk aan een directe betrokkenheid bij de oorlogsgeneratie te hebben. Het kortstondige, gefragmenteerde gebruik van dit soort interviewcollecties lijkt eerder te maken te hebben met het medium zelf – een online portal – en de achterliggende zoektechnologie. Vervolgonderzoek naar de effecten van zoektechnologie op de receptie van ooggetuigenverhalen moet hier meer helderheid brengen. Daarbij kan het bijvoorbeeld gaan om de vraag hoe de gevonden fragmenten van enige context kunnen worden voorzien (en wat voor context dan precies).

Er bestaan al enkele good practices op dat gebied. In Duitsland en Oostenrijk zijn educatieve programma's ontwikkeld waarin met een klein aantal video-interviews wordt gewerkt. Hier biedt het begeleidende materiaal of de docent de benodigde contextinformatie over het leven van de geïnterviewde en de histori-

## Sinds kort zijn er hologrammen beschikbaar van Holocaust-overlevenden, die antwoord geven wanneer je ze een vraag stelt

sche gebeurtenissen uit het interview. Daarnaast heeft de USC Shoah Foundation, de beheerder van het al genoemde Visual History Archive, sinds 2015 een online educatief programma ([Iwitness.usc.edu](http://Iwitness.usc.edu)) waarin eveneens veel aandacht is voor de historische en biografische context van de fragmenten die gebruikers naar boven halen. Indien aan die voorwaarde wordt voldaan, heeft het werken met video-interviews in potentie een grote vakdidactische meerwaarde: in plaats van het levensverhaal van één enkele ooggetuige, krijgen leerlingen de mogelijkheid om verschillende verhalen, ervaringen en perspectieven te vergelijken, en daarbij kritische vragen te stellen.

### **Virtuele dialoog**

Het toekomstbestendig maken van oorlogsherinneringen gaat zelfs nog een stap verder, en ook hier speelt

digitale technologie een grote rol. Sinds kort zijn er hologrammen beschikbaar van Holocaustoverlevenden, die antwoord geven wanneer je ze een vraag stelt. Op die manier zijn dus niet alleen de getuigenissen zelf voor de toekomst vastgelegd, maar, dankzij 3D-opname apparatuur en spraakherkenning, ook de mogelijkheid tot interactie met overlevenden. Daartoe is een overlevende langdurig geïnterviewd, in meerdere sessies, terwijl hij of zij van alle kanten werd gefilmd. Aan deze overlevende zijn 'alle mogelijke vragen' gesteld waarvan de ervaring leert dat die bij het publiek, in het bijzonder jongeren, leven.

De computer kan de vragen uit de zaal vervolgens razendsnel koppelen aan de vooraf opgenomen antwoorden. Iemand uit het publiek vraagt bijvoorbeeld: 'Hoe vond u het dat u moest onderduiken?' Het systeem herkent deze vraag en speelt het interviewfragment af waarin de overlevende vertelt over zijn of haar onderduik-ervaringen. Daarbij is deze vooraf gefilmde overlevende levensgroot en in 3D te zien op een speciaal scherm. De voorstelling, of 'interactieve 3D-tentoonstelling' volgens de initiator (de USC Shoah Foundation), reist sinds 2015 langs Holocaustmusea in de Verenigde Staten. In 2016 is het Holocaust Centre in het Britse Laxton met een vergelijkbaar project gestart, het Forever project.



Bron: The National Holocaust Centre and Museum

3D-opname van een interview met een Holocaust-overlevende.

Deze opzienbarende, (nog) meer publieksgerichte vorm van het ontsluiten van interviews laat in de eerste plaats zien hoezeer onze huidige herinneringscultuur is gestoeld op het haast heilige belang van de interactie tussen Holocaustoverlevenden en jongeren. Bovendien zijn de antwoorden van de overlevenden in kwestie dan wel 'voor altijd' vastgelegd en toegankelijk, maar de vragen aan deze getuigen zullen met de tijd veranderen. In die zin zijn de Hologrammen tijdgebonden, net als de Spielberg collectie en andere vastgelegde interviews; hoewel van 'universele' historische waarde, kunnen deze ook

vooral vanuit de historische context van de jaren negentig of later worden begrepen.

### Tot slot

Het is fascinerend om te zien hoeveel tijd, moeite en technologische innovatie er is gestoken in het bewaren en ontsluiten van getuigenissen over de Tweede Wereldoorlog, en in het bijzonder de Holocaust. Vooral wanneer je bedenkt dat de herdenking en musealisering van de Holocaust ook van invloed is geweest op de omgang met andere traumatische gebeurtenissen. De zoektechnologie is intussen ook beschikbaar voor interviewarchieven over uiteenlopende andere onderwerpen. In die zin is een hologram van een overlevende of getuige van de Bijlmerramp of 9/11 waarschijnlijk enkel een kwestie van tijd. Idealiter komen de manieren waarop opgenomen interviews worden ontsloten niet enkel tegemoet aan de vragen van het publiek, maar doen ze daarnaast voldoende recht aan de complexiteit van de ervaringen van de geïnterviewden en aan de context waarin deze plaatsvonden. Het is dus belangrijk om deze ontwikkelingen kritisch te blijven volgen.

## LITERATUUR

G. Hartman, 'A Note on the Testimony Event', N.R. Goodman en M.B. Meyers (eds.), *The Power of Witnessing. Reflections, Reverberations, and Traces of the Holocaust: Trauma, Psychoanalysis, and the Living Mind*, Routledge 2013, p. 81-86.

S. Hogervorst, 'Digital survival. Online testimonies and public memory', M. Wintle, N. Adler, en R. Ensel (eds.), *Narratives of war. Remembering and Chronicling Battle in Twentieth-Century Europe*, Routledge 2019, p. 180-189.

S. Hogervorst, "'Echte oorlogsgeschiedenis'. Video-interviews als lesmateriaal in een veranderende herinneringscultuur', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 2019/4, p. 647-651.

J. Keilbach, 'Collecting, Indexing and Digitizing Survivors. Holocaust Testimonies in the Digital Age', A. Bangert et al (eds.), *Holocaust Intersections. Genocide and Visual Culture at the New Millennium*, Legenda 2013, p. 46-63.

D. Knelleisen en R. Possekel, *From Testimony to Story. Video Interviews about Nazi Crimes. Perspectives in Four Countries*, Stiftung EVZ 2015.

## GENOEMDE WEBSITES

De Nederlandstalige online interviewcollectie van het NIOD: [getuigenverhalen.nl](http://getuigenverhalen.nl)

Het online educatieve programma van de USC Shoah Foundation, met daarin circa 1500 doorzoekbare interviews, waarvan enkele met overlevenden uit Nederland: [iwwitness.usc.edu](http://iwwitness.usc.edu)

De Hologrammen: New Dimensions in Testimony: [sfi.usc.edu/dit](http://sfi.usc.edu/dit) en [foreverproject.co.uk](http://foreverproject.co.uk)

*Emiel Veld*

*Erfgoedprofessional en werkzaam bij het Maritiem Museum Rotterdam*



Over hoe we stilstaan bij slachtoffers in Nederlands-Indië/Indonesië in de jaren '40

# De rafelranden van herdenken

Met de opening van Nationaal Museum Sophiahof in juni van dit jaar krijgt de voormalige kolonie Nederlands-Indië een prominentere plaats in de Nederlandse geschiedenis. Momenteel loopt ook een grootschalig onderzoek naar het dekolonisatieproces van Indië. Deze ontwikkelingen zorgen voor hernieuwde aandacht voor de laatste fase van de kolonie en hoe wij die nu herinneren. Hoe past het herdenken van dit verleden bij deze nieuwe aandacht?



*Koning Willem-Alexander opende op 27 juni 2019 Nationaal Museum Sophiahof.*

In het kader van mijn afstuderen aan de Reinwardt Academie heb ik in 2018 onderzoek gedaan naar de Nationale Herdenking op 4 mei en in hoeverre de Indische gemeenschap in Nederland zich bij deze herdenking gerepresenteerd voelt. Deze zoektocht naar de representatie van mensen die zich door een culturele en/of biologische band met het voormalig Nederlands-Indië als Indisch identificeren heeft me kennis laten maken met percepties die ik niet vaak uitgelicht zag wanneer er wordt gesproken over Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog en de gedeelde geschiedenis met het gebied dat nu Indonesië heet.

Getuigen en betrokkenen worstelen nog steeds met de grote vragen uit die periode, laat mijn onderzoek zien. Anno 2019 zijn de ruwe lijnen van de strijd om het gezag over voormalig Nederlands-Indië duidelijk. Het is

echter niet eenvoudig om het persoonlijk leed dat mensen in Nederland en in Indonesië ervaren, een plaats te geven in het verhaal van de Nederlandse geschiedenis. Verschillende groepen en individuen hebben verschillende visies op het erfgoed van Nederlands-Indië en het koloniaal verleden. Dat maakt dat het herdenken en erkennen van deze geschiedenis nooit zonder publiek debat kan gaan.

## **Herdenken in een Indische context**

Waarom staat u stil bij een herdenking van de Tweede Wereldoorlog in Nederland of Nederlands-Indië? Dit is een van de vragen die ik heb gesteld tijdens mijn onderzoek naar het herdenken van slachtoffers van militair en revolutionair geweld dat tussen 1942 en 1949 in Nederlands-Indië plaatsvond. Mijn belangrijkste bron van informatie is een online enquête die ik heb opgesteld en die



*Herdenking bij het Indisch Monument in Den Haag.*

door ongeveer 100 respondenten is ingevuld. Op bovenstaande vraag hebben 67 respondenten aangegeven familieleden te herdenken die als burger of militair zijn omgekomen tijdens de Japanse bezetting. Literatuur over specifiek de Nederlandse herinneringscultuur in relatie tot Indië is weinig voorhanden. Daarom heb ik geprobeerd zoveel mogelijk Indische Nederlanders te bevragen. De vragenlijst is vooral door mensen ingevuld die ook online actief zijn op Indische fora en social media groepen.

**De waarde van een herdenking is niet intrinsiek aan de bloemen, de stilte of het monument, maar in de betekenis die de samenleving daaraan toekent.**

#### **Indisch herdenken**

De meeste respondenten (77%) noemen de Nationale Herdenking 15 Augustus 1945 belangrijk tot zeer belangrijk. De 15 augustus-herdenking is volgens hen een echt Indische herdenking. Onder elkaar kunnen Indische mensen het gedeelde leed herdenken en samen de eigen identiteit vieren. Belangrijke elementen van het vieren zijn de uitingen van de Indische cultuur, met name muziek en de Indische maaltijd. Hoewel er bij de

Nationale Herdenking op 4 mei ook ruimte is gemaakt voor de voormalige kolonie in Azië, heeft een deel van de Indische Nederlanders het idee dat het toch vooral een Europese aangelegenheid is. Er leeft bij hen sterk het gevoel dat er in de Nederlandse samenleving te weinig kennis en daardoor te weinig begrip is voor het leed van de Indische Nederlanders.

Het antwoord op de vraag 'Hoe kan de Indische gemeenschap zich bij de Nationale Herdenking gerepresenteerd weten?' is onder de respondenten niet eenduidig. Hier is van belang te weten dat Indië weliswaar onderdeel van hun identiteit is, maar dat Indische Nederlanders verder niet per se andere overeenkomsten met elkaar hebben. Sterker nog, het is überhaupt nog maar de vraag of er zoiets bestaat als een Indische gemeenschap. Sinds het einde van de kolonie is er van de koloniale politiek, oorlog en misstanden weinig meer vernomen. Emeritus-hoogleraar sociale wetenschap Abram de Swaan schreef hier in 2017 een essay in *De Groene Amsterdammer* over. De Swaan stelt in zijn stuk met de veelzeggende titel 'Postkoloniale absences' dat het koloniaal verleden met al haar misstanden is verdrongen uit het collectief geheugen van Nederland. Inmiddels lijkt er meer ruimte te ontstaan om het einde van de Nederlandse overheersing in Azië weer te herinneren en te herdenken. Desondanks is het niet duidelijk wie of wat herdacht moet worden en om welke reden.

Mijn onderzoek biedt geen een eenduidige oplossing voor dat probleem. Het punt is mijns inziens ook niet dat er definitieve antwoorden komen, maar dat we als samenleving hierover blijven denken en praten om zo te komen tot een betekenisvolle herdenking.

### Herdenken als levende traditie

All heritage is intangible. Dat stelt de Australische erfgoedexpert Laurajane Smith (2012). De waarde van een herdenking is niet intrinsiek aan de bloemen, de stilte of het monument, maar in de betekenis die de samenleving daaraan toekent. Smith zegt over erfgoed: 'It is a process, or indeed a performance, in which we as individuals, communities or nations, identify the values and cultural and social meanings that help us make sense of the present, our identities and sense of physical and social place.' Dit is goed toepasbaar op het herdenken van een geschiedenis. Jaarlijks staat op 4 mei in Amsterdam de Dam vol en komen door het hele land mensen samen om de slachtoffers van oorlog, uitsluiting en geweld te herdenken. Sinds het initiatief voor een Nationale Herdenking snel na de bevrijding van het Europese deel van het Koninkrijk der Nederlanden in mei 1945 werd genomen, is de aard van de herdenking volop in beweging geweest. Waar het aanvankelijk enkel een herdenking was van omgekomen verzetslieden, staat inmiddels een bredere groep slachtoffers centraal. De herdenking kent al langer een vorm met toespraken, kransen, 2 minuten stilte en de taptoe. De dynamiek van de herdenking is niet zozeer tijdens de herdenking waar te nemen, maar door het jaar heen in maatschappelijke discussies. Voor het Nationaal Comité 4 en 5 mei is het formuleren van een memorandum – de tekst waarin staat wie we herdenken op 4 mei – een even belangrijke als complexe taak. Het is een oefening in balans tussen in- en uitsluiting van verschillende groepen die herdacht worden. Dit jaar heeft het Nationaal Comité besloten om terug te gaan naar de versie van het memorandum van 2011 waarin niet naar een specifieke nationaliteit wordt verwezen. Nu worden, onder anderen, de slachtoffers van militair geweld tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië die niet de Nederlandse nationaliteit hadden formeel onderdeel van de herdenking. Het uiteenrafelen van ogenschijnlijk vastliggende formules bevordert de actualiteit van herdenken en erkent de dynamiek van de betekenis van de herdenking.

Dat het memorandum niet in steen is gebeiteld is van cruciaal belang voor het voortbestaan van de herdenking. De invulling van de herdenking moet van betekenis zijn voor de mensen die herdenken. Het is aan het Comité om aan te voelen wat er in de samenleving leeft

en de herdenking laten meebewegen. De insluiting van slachtoffers in Nederlands-Indië die geen aanspraak konden maken op de Nederlandse nationaliteit is daar een voorbeeld van.

## De invulling van de herdenking moet van betekenis zijn voor de mensen die herdenken

Nu steeds duidelijker wordt dat in de laatste periode van de Nederlandse koloniale aanwezigheid in Azië structureel extreem geweld is gebruikt door militairen in Nederlandse dienst heeft dat ook invloed op de beeldvorming van die periode. Het grootschalige onderzoek naar de laatste jaren van Nederlands-Indië als kolonie is niet los te zien van de samenleving en hoe er nu naar die periode wordt gekeken. Vanuit verschillende hoeken is kritiek op de inrichting van het onderzoek gekomen. Het onderzoeksprogramma zou Nederlands en Indisch leed bagatelliseren of juist het Nederlands kolonialisme normaliseren. Verschillende visies op het verleden hebben invloed op wie op 4 mei wordt herdacht of herdacht zouden moeten worden.

### Herdenken in de toekomst

De herdenkingen op 4 mei en 15 augustus zijn voor veel mensen een dierbaar moment om stil te staan bij het verleden. Deze herdenkingen zijn geen vanzelfsprekendheid, maar het resultaat van het werk van mensen. Mensen die het organiseren, maar juist ook de mensen die de herdenking bijwonen. Het is de dynamische verhouding tussen herdenking en samenleving die maakt dat wat herdacht wordt relevant is voor hen die herdenken. De koloniale context van het herdenken van geweld en leed in Nederlands-Indië is een buitengewoon ingewikkeld proces. Toch zijn het juist de rafelranden van herdenken die maken dat de samenleving blijft nadenken en herformuleren wat belangrijk is en bij welke waarden ze wil stilstaan.

### REFERENTIES

Smith, L., *All Heritage is Intangible: Critical Heritage Studies and Museums*. Amsterdam: Reinwardt Academy, 2012.

Swaan, A. de, 'Postkoloniale absences. Over de hortende bewustwording van het Nederlands-Indisch verleden', *de Groene Amsterdammer*, 19 (2017).

Veld, E., *Een zaak van nationale eenheid: Gevoelens van representatie onder Indische Nederlanders bij de Nationale Herdenking*. Amsterdam: eigen beheer, 2018.

Website Nationaal Comité 4 en 5 mei (4en5mei.nl), *Wat is het memorandum?* Geraadpleegd 1 september 2019.



*Terugkeerreis naar Libanon.*

# Terugkeren om thuis te komen

Bart Hetebrij maakte vele terugkeerreizen met veteranen naar het gebied van hun uitzending, waaronder Libanon en de voormalige enclave Srebrenica. Hij vertelt over de motieven van deelnemers, zijn persoonlijke ervaringen als Dutchbatveteraan en de impact die deze confronterende reizen kunnen hebben.

Als humanistisch raadsman heb ik vele veteranen begeleid bij het maken van terugkeerreizen naar Libanon en Bosnië. In deze reizen staan elementen van betekenisgeving, verwerking en heling centraal. Vaak gaat het daarbij om een 'zoektocht naar het zelf'. Wie ben ik nou eigenlijk? Wat is er van mij geworden? Wat wil ik met mijn leven? Het zijn existentiële vragen die opgekomen zijn naar aanleiding van ingrijpende gebeurtenissen. Deze terugkeerreizen kunnen aangrijpend zijn voor de deelnemers, en leiden vaak tot zingeving en heling.

## **Libanon**

Ik heb zes terugkeerreizen naar Libanon begeleid, voor veteranen van de Libanonmissie die liep van 1979 tot 1985. De redenen om op terugkeerreis te gaan zijn divers, maar er is een gemene deler. De deelnemers zijn op een leeftijd gekomen, zo halverwege de vijftig, dat er behoefte is terug te kijken op het leven. Ze willen de balans opmaken, omdat ze ervaren dat de missie op een of andere manier van invloed is geweest op hun leven. Dit terugkijken roept vragen op als: Wat hebben we in Libanon achtergelaten? Hoe heeft de missie ons leven

bepaald? Tot welke keuzes heeft het ons gebracht, ten goede of ten kwade?

Een aantal geeft aan een goede uitzendperiode te hebben gehad, maar destijds weinig van het land te hebben gezien. Zij hebben nu de behoefte om meer van het land te zien. Sommigen willen hun partner of zelfs het hele gezin deelgenoot maken van die indrukwekkende levenservaring van destijds. Een ervaring die zich moeilijk laat beschrijven, maar die je moet ruiken, proeven en voelen. Hoewel de missies verschillend beleefd zijn, afhankelijk van functie, jaar van inzet, contact met lokale bevolking en onderlinge omgang binnen de eenheid, hebben de veteranen iets gemeen. Zij zijn namelijk uit hun sociale context gehaald voor een periode van een half jaar of langer, op een vormende en bepalende leeftijd van gemiddeld achttien jaar. Door deze gedeelde achtergrond is er van meet af aan een zekere hechtheid en vertrouwdheid binnen de groep. Vanuit de veiligheid van dit collectief kunnen ze herinneringen delen, ondanks het verschil in motieven om deel te nemen aan deze reizen.





*Het doorgeven van de kisten in Srebrenica tijdens de herbegraving van de in 1995 omgekomen vluchtelingen.*

‘Gevoelens en herinneringen, daarvoor kom ik’, vertelt een van hen. Sommigen zijn op zoek naar de verbondenheid en kameraadschap van toen, die ze daarna nooit meer ervaren hebben en waar ze nog steeds heimwee naar hebben. Soms hebben de deelnemers ook heimwee naar de warmte en gastvrijheid van de lokale bevolking. Iemand omschrijft het als: ‘Ik heb heimwee naar het gevoel van toen, ondanks dat m’n maatje omkwam.’ Weer een ander vertelt: ‘Ik heb de missie niet afgemaakt door repatriëring. Ben voortijdig teruggestuurd. Heb geen afscheid van mijn maatjes kunnen nemen.’ Een partner zegt: ‘Hij heeft nooit wat verteld, maar ik merk dat het hem bezighoudt.’ Een andere partner vult aan: ‘Libanon loopt als een rode draad door zijn leven.’

## Vanuit de veiligheid van dit collectief kunnen ze herinneringen delen

Bij een aantal veteranen leeft de vraag: Heeft deze uitzending wel nut gehad? Is de bevolking er wat mee opgeschoten? Iemand zegt: ‘Wat hebben we achtergelaten?’ Een enkele veteraan heeft de onderlinge omgang en daarmee in samenhang de kwaliteit van leidinggeven destijds als dramatisch ervaren. Met deze reis gaat de betreffende persoon als het ware ‘op herhaling’ en hoopt hij op participatie en acceptatie van de meereizende veteranen om zodoende de ‘missie’ alsnog succesvol te kunnen afronden. Een partner merkt op: ‘Ik ken de verhalen en foto’s en wil het nu zelf zien.’

### Bart Hetebrij

*Voormalig humanistisch raadsman Defensie en nu nog vrijwilliger bij het netwerk geestelijke verzorging van het Veteraneninstituut*



Een ander vraagt zich af: ‘Wat is de plaats van de uitzending in mijn leven?’ Weer een ander zegt: ‘Ik wil terug om te kijken hoe het er nu uitziet.’ Zijn partner merkt op: ‘Ik wil het land zien om er daardoor makkelijker met mijn man over te kunnen praten.’

Een aantal is, tot slot, op zoek naar zichzelf. Iemand zegt: ‘Ik wil eindelijk de rust hervinden met deze reis.’ Een ander vult aan: ‘Ik ben op de post doorgedraaid en weet niet waarom.’ Zij zijn door ingrijpende ervaringen als gijzeling, schijnexecuties en *friendly fire*, een deel van zichzelf kwijtgeraakt.

Tijdens de reis vullen zij de gaten op van impressies die toen gemaakt zijn en nog belangrijker, zij kleuren hun herinneringen in. Het beeld van de uitzending wordt tijdens de reis constant bijgesteld en dat is goed, spannend en interessant. De confrontatie werkt soms helend bij hen die negatieve ervaringen hebben met hun uitzending. Het zien van de hedendaagse situatie in het land van de missie zorgt voor een actieve vorm van verwerking.

Daarnaast hebben de veteranen hun partner of zelfs het hele gezin, als medereizigers, deelgenoot kunnen maken van ingrijpende ervaringen. Het hierdoor ontstane begrip kan het gesprek over de uitzending op gang brengen en verdiepen en draagt bij tot erkenning van hen die dichtbij staan. Ook heeft men weer wat van die verbondenheid en kameraadschap van destijds kunnen ervaren en met eigen ogen kunnen zien en van de bevolking kunnen horen dat hun missie niet tevergeefs was, maar nut heeft gehad. Ze hebben vragen kunnen stellen aan de bevolking en herinneringen met hen kunnen ophalen. Er is een groeiend besef dat alle betrokkenen van de oorlog verbonden zijn met elkaar door de gezamenlijke herinnering, verkregen in een oorlog van jaren geleden.

Mijn ervaring met deze terugkeerzaken is dat sommigen al tijdens de reis beter in staat zijn een positieve waarde aan hun uitzendervaringen toe te kennen. Sommigen van hen ervaren Libanon als een thuis, als het beginpunt van een nieuw leven, omdat hier ervaringen, narratieven en verleden en toekomst samenkomen in contact met andere directbetrokkenen. Libanon betekent zowel thuiskomen als loslaten. Door nieuwe impressies, kriti-

sche overdenkingen, dialoog met elkaar en confrontaties komt men met een nieuw perspectief thuis.

### Srebrenica

In 2010 heb ik een terugkeerreis begeleid naar de voormalige enclave Srebrenica, in Bosnië, waar ik zelf 24 jaar geleden naar toe uitgezonden ben geweest. Tijdens die reis heb ik als begeleider van een groep Dutchbat-veteranen deelgenomen aan *Marsa Mira*, een jaarlijks terugkerende vredesmars. Deze tocht is de voorbereiding op en onderdeel van de jaarlijkse herdenking op 11 juli. Op die dag wordt herdacht dat in juli 1995 tussen de 8.000 en 9.000 mannen en jongens tijdens hun vlucht uit de enclave Srebrenica omkwamen en vermoord werden door Bosnisch-Servische eenheden. Hervonden en geïdentificeerde resten van slachtoffers uit massagraven worden op deze dag herbegraven.

De mars startte in Nezuk en we eindigden circa honderd kilometer verder en drie dagen later in Potocari bij het *Memorial Center*. Het is de omgekeerde route die de vluchtelingen liepen in 1995. In totaal deden er ongeveer 4000 personen aan mee. Andere deelnemers vroegen ons waarom wij als Dutchbatters meeliepen en toonden veel interesse in ons verhaal. Mijn antwoord was dat ik meeliep uit respect voor de doden en uit solidariteit met de familie en de overlevenden. Dat stelden ze op prijs. Er was geen wanklank richting ons.

## Soms, op moeilijke momenten, voelde het als boetedoening. Het was, kortom, een soort van pelgrimage

Het was een fysiek zware tocht over eindeloze grindpaden en beboste hellingen. De derde en laatste dag kwam het einde van de tocht in zicht. Duizenden witte paaltjes van de begraafplaats reflecteerden in het zonlicht. Aan de ene kant van de weg lag het voormalige hoofdkwartier van Dutchbat. In Blue Hotel, het oude slaapgebouw van Dutchbat, stonden 775 kisten klaar voor de herbegraving van de in 1995 omgekomen vluchtelingen. Aan de andere kant van de weg lag de begraafplaats waar op dat moment in 2010 al 4000 omgekomen en vermoorde vluchtelingen begraven lagen. Door een dubbele haag van deelnemers van de mars werden de 775 kisten een voor een doorgegeven van het Blue Hotel naar de tegenoverliggende begraafplaats. Ook wij stonden in de rij om de kisten door te geven. De grafkisten wogen niet veel. De inhoud was niet meer dan wat botresten.



*Marsa Mira, de jaarlijkse vredesmars in Bosnië.*

Op de dag van de ceremonie arriveerden tientallen bussen en zo'n 40.000 à 50.000 mensen op de voormalige compound van Dutchbat. Het was bloedheet. De gelijkenis met juli 1995 kon niemand ontgaan. De mensen drongen naar de begraafplaats waar de namen van de slachtoffers werden omgeroepen. De familieleden gingen over tot de plechtigheden. Islamitische gebeden en gezangen klonken op.

Voor mij persoonlijk was deze reis door het lopen van de mars en het doorgeven van de kisten een afsluiting van mijn uitzending. Deze had ik namelijk eerder niet kunnen afsluiten, omdat ik na het terugkeren van verlof in Nederland was gestrand in Zagreb en er van de Serven geen toestemming kwam om door te reizen naar de enclave Srebrenica. Maar het was ook het begin van het realiseren van wat zich daar destijds heeft afgespeeld en mezelf de vraag stellen: Hoe zit het mijn rol, wat is mijn aandeel, hoe zit het met het nemen van mijn verantwoordelijkheid? Was het tonen van respect en solidariteit genoeg? De tocht gaf verbondenheid met de mensen om je heen en zette je ook aan het denken. Soms, op moeilijke momenten, voelde het als boetedoening. Het was, kortom, een soort van pelgrimage.

Over het algemeen is het maken van een terugkeerreis voor de meeste deelnemers zingevend geweest. Waar het voor de één een reflectie was op de betekenis van de uitzending in zijn leven, was het voor een ander een afronding van zijn missie. Voor de een de gelegenheid om na de reis 'echt' thuis te komen zonder de oorlog mee terug te nemen; voor de ander de heling van opgelopen morele verwonding.

De Stichting Weerzien met Libanon organiseert ook in 2020 voor veteranen een terugkeerreis naar Libanon. Voor meer informatie: [weerzienmetlibanon.nl](http://weerzienmetlibanon.nl)

## Trauma, Resilience and Empowerment

Descendants of Survivors of Nazi Persecution

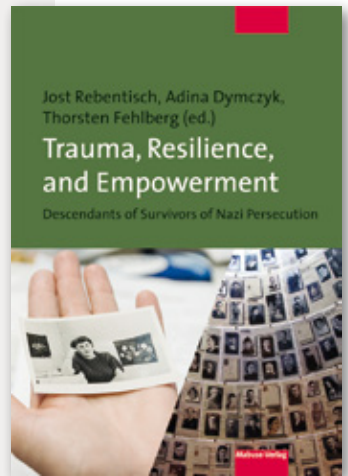
Jost Rebentisch, Adina Dymczyk & Thorsten Fehlberg (Eds.)

MABUSE-VERLAG 2019, 238 PAGINA'S, ISBN 9783863214388

Het is bekend dat traumata overgedragen kunnen worden op de volgende generatie(s). Er bestaat bijna geen andere groep voor wie dit zo geldt als voor de nakomelingen van degenen die door de nazi's werden vervolgd. Inmiddels profileren zij zich steeds meer en leveren ze een bijdrage aan de politieke discussie en pleiten ze voor een passende herinneringscultuur. In juni 2015 vond de Conferentie 'Second Generation' plaats in Berlijn om de tweede generatieproblematiek breder bekendheid te geven. De volgende thema's kwamen daar aan bod: Hoe vindt deze overdracht precies plaats? Welke rol spelen familietradities en voortdurende sociale patronen? Zou genetica een rol kunnen spelen? Kan deze cyclus bovendien uiteindelijk worden doorbroken?

De teksten in dit boek zijn deels aanvullingen en vertalingen van de voordrachten tijdens de conferentie. Daarnaast bevat het gastbijdragen van onderzoekers uit het veld.

Inhoud: Continuities and Discrimination; Transgenerational Transmission; Traditions, Narratives, and Biographies; Practice and Processing; Treatment and the Future.



## De Schreeuw van Ambon

Hein Bloemink

ELIKSER UITGEVERIJ 2019, 347 PAGINA'S, ISBN 9789463651363

Een politieke thriller die inzicht geeft in de 'De Molukse Kwestie'. De auteur was werkzaam bij de BVD tijdens de Molukse acties van de jaren zeventig, en baseert zijn fictieve op feiten gebaseerd verhaal rondom de gewapende gijzelingen en treinkapingen bij Wijster en in Amsterdam door de Molukkers die streden voor een vrije republiek RMS. Hij vraagt daarmee opnieuw aandacht voor de historie van Molukkers in Nederland.



## In het volle licht

Van de Holocaust naar het concertpodium

Nelly Ben-Or

OMNIBOEK 2019, 224 PAGINA'S, ISBN 9789401915694

Nelly Ben-Or is joods en wist de Tweede Wereldoorlog te overleven. Maar de gebeurtenissen uit die tijd hebben haar voor het leven getekend. Over de periode van deportaties, het getto, de dagelijkse angst, maar ook over de ontdekking van haar muzikale talent, geeft zij in dit boek haar persoonlijke getuigenis.



## Voor altijd

Peter Schreuder Goedheijt

UITGEVERIJ SAMSARA 2019, 48 PAGINA'S, ISBN 9789492995117

Een prentenboek voor kinderen over verdriet en rouwverwerking. Schreuder Goedheijt heeft elementen van de advaita (non-dualiteit) gecombineerd met levensbeschouwelijke thema's, zoals liefde en rouwverwerking. Ondersteunend, bijvoorbeeld als voorleesboek voor kinderen die te maken krijgen met verlies en rouw.



---

## Alles begint met de emotionele erfenis van onze (voor)ouders

Monique van de Laar

PUMBO.NL B.V. 2019, 236 PAGINA'S, ISBN 9789090318943

Pas op latere leeftijd ontdekte Van de Laar dat haar vader en moeder beiden kinderen zijn van zogenaamde 'foute' ouders in de Tweede Wereldoorlog. Vanuit haar professie als psychotherapeut schreef zij dit zelfhulp-/werkboek. Daarin gaat zij op zoek naar de invloed die deze familiegeheimen hebben gehad op haar verdere leven en welke emotionele erfenis zij heeft doorgekregen en in hoeverre zij zich daarvan heeft kunnen bevrijden. Tevens geeft zij handvatten om (familie-) patronen en pijn te doorbreken.



---

## Als de bloesem valt...

Liesbeth de Vos

VAN WARVEN PRODUCTIES 2019, 148 PAGINA'S, ISBN 9789492421852

Een persoonlijke zoektocht naar de invloed van een onbesproken traumatisch verleden op de navolgende generaties binnen een welgesteld gezin. De moeder van dat gezin heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog gevangen gezeten in een Japans concentratiekamp in Nederlands-Indië. De dochter komt in een onverklaarbare 'innerlijke' gekte terecht die na een lange zoektocht in de geestelijke gezondheidszorg gekenmerkt wordt als tweede generatieproblematiek. Een lange weg naar herstel volgt waarvan zij in dit boek verslag doet. Een kantelpunt voor haar is als haar zoon zich door de liefde in het door haar moeder zo gehate Japan vestigt. Het beeld van het land was gevormd door het trauma van haar moeder, maar dankzij haar zoon kan zij uiteindelijk iets anders zien.



---

## Zijn trauma in mijn genen

Verzamelde ervaringen van kinderen van getraumatiseerde Indië-veteranen

Sonja van Amersvoort

BOEKENGILDE 2019, 153 PAGINA'S, ISBN 9789463230629

Sonja van Amersvoort, dochter van een Indië-veteraan, beschrijft de gevolgen, die de onbehandelde PTSS van haar vader op haar jeugd en verdere leven heeft gehad. Ook heeft zij onderzoek gedaan onder lotgenoten. De verhalen over angst en onzekerheid, woede en agressie, verdriet, schuldgevoelens en schaamte heeft ze in dit boek verwerkt om zo de 'vergeten generatie' erkenning en een gezicht te geven.



---

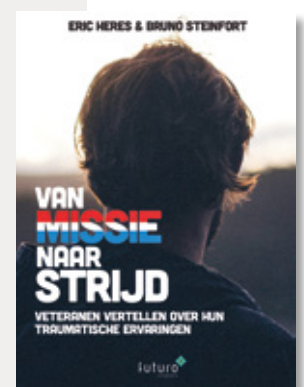
## Van missie naar strijd

Veteranen vertellen over hun traumatische ervaringen

Eric Heres & Bruno Steinfort

FUTURO UITGEVERS 2019, 148 PAGINA'S, ISBN 9789492221957

Twaalf verhalen opgetekend door middel van interviews van oorlogsveteranen, hun partners, hun kinderen en mensen die veteranen bijstaan. Zij vertellen wat het betekent als je na terugkeer van een uitzending de oorlog niet meer uit je hoofd krijgt. Van ontboezemingen over zelfmoordpogingen, tot en met vrijwillig de eigen kinderen uit huis laten plaatsen, over drank(misbruik) en vluchten in je werk. Maar het gaat ook over opluchting als de weg naar boven weer gevonden is.



---

## Veteranen

Veteranen en veteranenbeleid in Nederland

*E.R. Muller, M van der Giessen & P.H. Kamphuis*

WOLTERS KLUWER 2019, 580 PAGINA'S, ISBN 9789013142280

Nederland kent een veteranenbeleid voor de inmiddels meer dan 100.000 veteranen, gericht op erkenning, waardering en bijzondere zorg. Dit handboek brengt wetenschappelijke en praktijkgerichte kennis over veteranen en het veteranenbeleid bij elkaar over de effecten van inzetervaringen, beleid en organisatie, de zorg en ondersteuning van veteranen en over veteranen in de samenleving. Het boek wordt aangevuld met portretten van bekendere veteranen, andere betrokkenen of veteranenorganisaties.



---

## Iets in mijn leven is kapot

Resultaten van onderzoek naar rouw onder nabestaanden van de MH17

*A. ten Broeke*

FONDS SLACHTOFFERHULP 2019, 61 PAGINA'S

Dit boekje - geschreven opdracht van Fonds Slachtofferhulp - beschrijft de resultaten van (wetenschappelijk) onderzoek naar rouw bij nabestaanden van de MH17, aangevuld met de ervaringen van de nabestaanden zelf. Het probeert inzicht te geven in het complexe proces waarin nabestaanden belanden wanneer zij plotseling hun naaste(n) verliezen. Daarnaast brengt het discussiepunten naar voren over het belang van de positie van de pers, het delen van informatie en de begeleiding bij terugkeer naar het werkende leven.



---

## Resettlement Challenges for Displaced Populations and Refugees

*Ali Asgary (Ed.)*

SPRINGER INTERNATIONAL PUBLISHING AG 2019, 228 PAGINA'S, ISBN 9783319924977

Volgens het vluchtelingenagentschap van de VN (UNHCR) overschreed het totaal aantal mensen dat gedwongen werd huis en haard te verlaten vanwege oorlogen en conflicten, rampen en klimaatverandering, in 2016 wereldwijd meer dan 66 miljoen. Veel van deze mensen zullen nooit meer kunnen terugkeren naar hun oorspronkelijke thuis. De focus van dit boek ligt bij het inzichtelijk maken van de diversiteit en complexiteit die deze ontheemding met zich meebrengt en de rol die professionele en psychologische hulp speelt bij het herstel van ontheemden en vluchtelingen die hun (nieuwe) omgeving weer helemaal opnieuw moeten opbouwen en vormgeven. Welke kennis en praktische tools zijn nodig voor dit herstel?



---

## Versteende stilte

Een beladen familiekroniek

*Lenie Degen*

ASPEKT 2018, 272 PAGINA'S, ISBN 9789463383967

Vanuit persoonlijke interesse naar haar familiegeschiedenis schrijft Lenie Degen in dit boek over de stilte rondom haar Drentse grootvader vanwege zijn NSB-lidmaatschap, waardoor hij buitengesloten en verzwegen werd. Zij verdiept zich in de achtergrond en de motieven van haar grootvader en ze beschrijft welke gevolgen dat voor haar grootouders, hun gezin, haar moeder en voor haarzelf heeft gehad. Een historische familiekroniek met een sterk autobiografisch accent.





## TRAUMATISCHE ROUW

Tijdens deze eendaagse cursus maken deelnemers kennis met diagnostiek en behandeling van traumatische rouw en worden diverse behandelinterventies praktisch geoefend. Afhankelijk van het aanvangsniveau kunnen deelnemers na de training de diagnostische- en behandelvaardigheden inzetten in de praktijk.

## BEKNOPT ECLECTISCHE PSYCHOTHERAPIE VOOR PTSS (BEPP) - 4 daagse opleiding

In deze 4 daagse BEPP zijn de werkzame elementen uit verschillende therapierichtingen op een logische manier samengebracht, zoals psycho-educatie, imaginaire exposure, gebruikmaking van brieven schrijven en memorabilia, psychodynamische inzichten in de betekenisfase en een afscheidsritueel. Deze cursus omvat daarom meer dan traumagerichte cognitieve gedragstherapie.

## BASISOPLEIDING PSYCHOTRAUMA VOOR BIG (I.O.) - 5 daagse opleiding

Deze Basisopleiding Psychotrauma biedt de grondbegin-selen voor het werk van een Psychotraumatherapeut in opleiding. De basisopleiding maakt onderdeel uit van de opleiding tot psychotraumatherapeut (NtVP) en betreft module 1, 2 en 5. Het opvangen, begeleiden en behan-delen van mensen die schokkende ervaringen hebben meegemaakt, vraagt specifieke competenties van de dienstverlener. De Basisopleiding Psychotrauma voor BIG (i.o.) biedt de hulpverlener een raamwerk om complexe posttraumatische psychopathologie in kaart te brengen en op grond daarvan een behandelplan op te stellen. Ook wordt er geoefend in het opbouwen van een goede behandelrelatie tussen cliënt en therapeut. Elke module heeft eigen leerdoelen en werkwijzen.

## CAPS 5 VOOR BIG

De Clinician-Administered PTSD Scale (CAPS) is de gouden standaard voor het stellen van de diagnose posttraumatische stressstoornis (PTSS). Met het uitkomen van de DSM-5 is ook de CAPS-5 inhoudelijk aangepast. In deze training worden de inhoud en psychometrische kwaliteiten van de CAPS-5 besproken en leert de deelnemer de CAPS-5 betrouwbaar af te nemen. De training is bestemd voor diegenen die in de klinische praktijk of in onderzoek een betrouwbare DSM-5 diagnose voor PTSS moeten kunnen stellen.

## 7ROSES EMPOWERMENT METHODIEK

- 4 daagse opleiding

Schokkende gebeurtenissen kunnen een zeer ontwrich-tende werking hebben. Om de eigen krachten te hervinden en hulpbronnen in de omgeving te kunnen benutten zijn herstel van sociale verbondenheid, het hervinden van de eigen identiteit en betekenisgeving aan het gebeurde van belang. De 7ROSES-methodiek richt zich in brede zin op het ondersteunen van het herstelproces. Hierbij staat het vergroten van de eigen (draag)kracht centraal.

## NARRATIEVE EXPOSURE THERAPIE (NET)

- 4 daagse opleiding

Narratieve Exposure Therapie (NET) is een kortdurende, evidence-based behandelvorm, specifiek ontworpen voor de behandeling van de (complexe) posttraumatische stress stoornis (PTSS) ten gevolge van meervoudige traumatiserende gebeurtenissen (bijvoorbeeld bij vluch-telingen, militairen of getroffen van vroegkinderlijk seksueel misbruik). Deze 4 daagse NET-opleiding leidt mits gevolgd door supervisie, op tot module 4 van de opleiding tot psychotraumatherapeut.

## CULTUURSENSITIEF BEHANDELEN

Psychotherapie met cultureel diverse patiënten

- 2 daagse opleiding

Als therapeut is het niet altijd eenvoudig om cliënten uit een niet-westerse cultuur te behandelen. De kans op een teleurstellende therapie is groter dan gebruikelijk. Naast het probleem van taal zijn er vanuit de culturele psychotherapie twee obstakels bekend bij het behandelen van cliënten met een niet-westerse achtergrond: klachtenpresentatie met nadruk op lichamelijke klachten en moeizame commitment en ontbreken van een gemeenschappelijk ziektemodel tussen patiënt en therapeut. In deze cursus krijg je handvatten aangereikt om de slagingskans van de therapie te vergroten.

## 1E LIJNS PSYCHISCHE ZORG (EX) VLUCHTELINGEN

e-learning en workshop van 3,5 uur

Een aanzienlijk deel van de vluchtelingen in Nederland hebben posttraumatische klachten na trauma's die zijn doorgemaakt voor-, tijdens de vlucht of na aankomst in Nederland. Naast de typische intrusieve symptomen zijn er vaak algemene stemmingsklachten, onvoldoende verklaarde somatische problematiek en/of middelen-gebruik. Deze co-morbide symptomen spelen, naast culturele verschillen, een rol binnen de diagnostiek en behandeling in de 1e lijn. Na een algemene herhaling van PTSS in het algemeen zal er speciale aandacht zijn voor de herkenning en doorverwijzing van vluchtelingen en burgers met een migratie achtergrond met PTSS.

## ARQ Academy

ARQ Academy verzorgt de kennisoverdracht voor het ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum in de vorm van opleidingen, workshops, symposia, referaten en supervisie. Doelgroepen zijn BIG-geregistreerden, medewerkers van ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, en andere groepen die te maken hebben met (de gevolgen van) schokkende gebeurtenissen. Naast het vaste opleidingsaanbod organiseert de ARQ Academy ook opleidingen op maat.

Het volledige opleidingsaanbod is te vinden op [academy.arq.org](https://academy.arq.org)



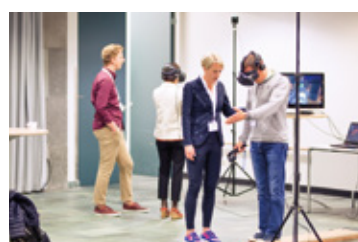
Joanne Mouthaan

## In dit katern...

Door Joanne Mouthaan

Met gepaste trots kijken we terug op het 16e ESTSS congres in juni. Drie dagen lang bevolkten 700 bezoekers uit alle hoeken van de wereld congrescentrum De Doelen om daar te leren van de actuele ontwikkelingen in het psychotraumaveld. Met name dank aan alle deelnemers voor het bijdragen aan dit waardevolle samenzijn. Bij dezen ook onze waardering voor alle reacties op de evaluatie van het congres, om toekomstige bijeenkomsten van onszelf, maar ook van ESTSS, te kunnen verbeteren.

En terwijl de laatste stofwolken van het congres neer-dwarrelen, gaan voorbereidingen voor het nationale jaarcongres in 2020 vast van start. Houd vooral de Save The Date in de gaten die binnenkort wordt gestuurd! Op 25 september vinden twee lezingen plaats uit de NtVP Lezingencyclus bij GGZ Drenthe te Assen: over de rol en toegevoegde waarde van yoga in de behandeling van PTSS, en over neuroimaging van gehechtheid en psychopathologie bij jongeren en hun behandeling. Kijk op [NtVP.nl](http://NtVP.nl) voor info over deelname en accreditatie.



### In dit katern...

... geeft Ton de Wijs een inblik in de actualisering van het profiel Psychotraumatherapeut en de [voorwaarden voor herregistratie](#).

... nemen we het hoe, wat en waarom van [ervaringsdeskundigheid bij traumabehandeling](#) onder de loep.

## Over NtVP

De Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP) is een onafhankelijke vereniging, die streeft naar continue kwaliteitsverbetering op het gebied van psychotraumatologie voor diegenen die zich professioneel of binnen een professionele organisatie met psychotrauma bezighouden.

De NtVP maakt deel uit van de Europese vereniging voor Psychotrauma (ESTSS). De ESTSS heeft verbindingen met een groot aantal nationale verenigingen, waardoor een Europees breed netwerk van Psychotrauma verenigingen ontstaat.



### COLOFON

Dit katern wordt verzorgd door de werkgroep Communicatie van de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma.

Redactie: Joanne Mouthaan  
Contact: [info@NtVP.nl](mailto:info@NtVP.nl)  
© NtVP 2019

## CERTIFICERING

CERTIFICERING PSYCHOTRAUMATHERAPEUT VANAF 2020:

# Herzieningen en Herregistratie

Het professionele werkveld van de psychotrauma lijkt meer in ontwikkeling dan ooit. Die toenemende wetenschappelijke kennis over behandel-effectiviteit en klinische innovaties maken het tijd voor een actualisering van het profiel van de Psychotraumatherapeut. Meer dan 250 Psychotraumatherapeuten telt het register inmiddels waarvan de eerste gecertificeerden toe zijn aan herregistratie. In 2020 presenteert NtVP het herziene profiel en de herregistratievoorwaarden. Ton de Wijs, commissielid van NtVP's certificeringscommissie, licht een tipje van de sluier op.



Ton de Wijs

De Wijs: 'Het profiel Psychotraumatherapeut stamt uit 2013, en het veld is niet stil blijven staan. De uitdaging voor certificering is om bij te blijven bij de actualiteit en tegelijk nieuwe ontwikkelingen te omarmen. Dat biedt meteen een stimulans voor het veld om te blijven innoveren en bijschaven.'



## Certificering is een kwaliteitsinstrument, geen doel

'Zo is de diagnostiek binnen het profiel versterkt. In 2013 was er nog geen specifiek op trauma gerichte diagnostiek-opleiding. Nu heeft casusconceptualisatie een voorname plaats gekregen. Kandidaten tonen daarmee aan dat ze verschillende elementen kunnen incorporeren en hoe zij vanuit de diagnostiek tot behandeling kunnen komen. Daarnaast is het keuzepalet verbreed met meer evidence based behandelingen. Waar we ook ruimte voor hebben gemaakt, is het toevoegen van nieuwe behandelwijzen die veelbelovend zijn. Daarmee kunnen we naast de wetenschappelijke bewijzen ook vanuit het werkveld de evidentie-basis monitoren en zo bijdragen aan innoveren.'

## Alle vinkjes staan er, maar verwijst ik mijn patiënt er met een gerust hart naartoe?

'Eén les die we als commissie in de afgelopen vijf jaar hebben geleerd, is dat we sterker op competentie gaan toetsen. Soms voldoen mensen aan alle eisen, maar blijf je toch met twijfel zitten of ze wel voldoende competent zijn. Nu willen we dat toetsen met een casusbeschrijving die de kandidaat aanlevert, en bijvoorbeeld verklaringen van supervisors. De vernieuwingen gelden even sterk voor aspiranten-Psychotraumatherapeut als voor reeds gecertificeerden: het

verplicht je bij ontwikkelingen en te blijven in je vak, van actualiteiten op de hoogte te zijn en dat te kunnen aantonen. De eerste aanvragen voor herregistratie verwachten we daarom in 2020.'

## Certificering als groeimodel

'We gaan nu een fase in waarin we eigenlijk onze eerste ervaringen op dit gebied tegen het licht houden. Zie het als een groeimodel gericht op borging van kwaliteit en actualiteit van kennis en vaardigheden. Het is een kwaliteitserkenning en voor de buitenwereld een herkenningmiddel. Ons valt op dat naast de grotere, gespecialiseerde centra zich relatief veel vrijgevestigden en therapeuten in kleinere praktijken aanmelden voor certificering. Het geeft dus de mogelijkheid je specialisme aan te tonen en je te onderscheiden.

Daarnaast kunnen klinici in gespecialiseerde centra wel behoefte hebben aan andere soorten kennis dan in de eerste lijn. Dat maakt het voor ons als commissie interessant om na te denken over het nut van bijvoorbeeld verschillende profielen of een kernprofiel met addenda. Een bijkomend voordeel van certificering is dan ook dat er een meer en gevarieerder opleidingsaanbod is gekomen, vooral in het westen en noorden van het land. Een volgende stap is om dat aanbod in heel Nederland te verwezenlijken. Ook daarin staat het veld, en wij als commissie, niet stil!



# Ervaringsdeskundigheid in traumabehandeling: hoe, wat en waarom?



## DE VRAAG:

Op welke manier worden ervaringsdeskundigen betrokken bij traumabehandeling en wat weten we over de effecten daarvan?

## DE EXPERTS:

Als onderdeel van de herstelondersteunende zorg is de betrokkenheid van ervaringsdeskundigen onmisbaar, stelt GGZ Nederland in 2009 in hun visiedocument [1]. Tevens wordt van overheidswege sinds begin dit jaar de inzet van ervaringsdeskundigheid financieel gestimuleerd. Mede dankzij organisaties, zoals HEE (Herstel, Empowerment en Ervaringsdeskundigheid) van het Trimbos Instituut en IGBP (Instituut voor Gebruikers Participatie en Beleid), heeft ervaringsdeskundigheid binnen de GGZ in steeds meer instellingen een duidelijkere functie gekregen. Dit geldt ook voor de inzet van ervaringsdeskundigen bij traumabehandeling.

Iemand met 'ervaring', die er over kan vertellen, verschilt wezenlijk van een betaalde professionele ervaringsdeskundige. Laatstgenoemden hebben een leerproces doorgemaakt waarbij zij ingrijpende ervaringen, beperkingen of aandoeningen hebben leren omzetten in een vorm van kennis en kunde waarmee zij anderen kunnen ondersteunen [2]: de 'ervaringskennis' wordt zodoende een derde vorm van kennis, complementair aan de wetenschappelijke en klinische kennis [3].

Tot op heden zijn er geen effectstudies uitgevoerd naar ervaringsdeskundigheid. De beschikbare literatuur

beschrijft in kwalitatieve zin een positieve invloed op onderdelen van herstel, zoals een betere instroom, doorstroom en uitstroom van patiënten [4,5]. Een kwalitatieve case study toonde aan dat er nog veel onduidelijkheid heerst over het begrip (ervaringsdeskundigheid, ervaringskennis, werken met ervaring, ervaringswerker) [6]. Hierin wordt het belang van een begrippenkader benadrukt, als ook een helder takenpakket. Een beroepscompetentieprofiel kan gebruikt worden als leidraad om de rollen en taken goed te definiëren bij het beroepsmatig inzetten van ervaringsdeskundigheid [7].

## Ervaringsdeskundigheid in traumabehandeling

Ervaringsdeskundige Femke Alsemgeest geeft aan dat iedere ervaringswerker diens kennis anders inzet. 'Het is sterk afhankelijk van de setting. Zo heb je op de kliniek, waar je met collega's meer samenwerkt in het moment, een andere verantwoordelijkheid dan wanneer je individueel patiënten spreekt. Vertellen hoe de behandeling eruit ziet en wat het kan opleveren, kan draagkracht creëren en hoopgevend zijn. Herkenning kan schaamte mogelijk wegnemen en zorgt soms voor psycho-educatie. Ervaringsdeskundigen kunnen daarnaast helpen in het toe leiden naar evidence based traumabehandeling. Door de besprekingsdrempel te verlagen door met een ervaringswerker te onderzoeken wat men nodig heeft om wel de behandeling te starten (of voort te zetten als het vast is gelopen!) blijkt er toch vaak meer mogelijk te zijn.'

Ervaringsdeskundige Linda Tettelaar werkte voor een groot deel met groepen en vaste herstelgerichte modules, zoals IMR (Illness Management Recovery). Een ander belangrijk deel in haar werk noemt ze de zogenoemde 'vrije ruimte', die los staat van de behandeling en waarin ze beschikbaar

kan zijn voor cliënten wanneer die na hun behandeling even contact nodig hebben, en voor behandelaren met vragen over patiëntperspectief of intervisie.

Een ander type inzet van ervaringsdeskundigheid is bij opleiding en deskundigheidsbevordering. Femke Alsemgeest denkt dan ook aan specifieke kennis, bijvoorbeeld over incontinentie na seksueel geweld, of aan terminologie van patiënten om bepaalde afweermechanismen te verwoorden. In beleidsmatig opzicht kan ervaringsdeskundigheid bijdragen aan het praktisch meedenken over de herstelbevorderende sfeer in een leefruimte op een afdeling, het bewaken van het proces van 'samen beslissen', meedenken en participeren in onderzoeksbeleid, beleidsplannen voorzien van feedback vanuit het patiëntperspectief, etc.

### Ervaringsdeskundigheid naar de toekomst

'Uitdagingen zitten hem vaak in rolonduidelijkheid en onwetendheid,' aldus Alsemgeest. 'Een team moet bedenken wat de taken van een ervaringswerker moeten worden en welke kwaliteiten en kennis die moet bezitten. Behandelaren vragen zich ook - niet onterecht - in het begin af wat de ervaringswerker gaat bespreken, welke adviezen worden gegeven en of deze stroken met het uitgestippelde behandelidee.'

Een andere vraag is in hoeverre specifieke aansluiting van ervaring op de behandelgroep noodzakelijk is. Aan de ene kant zijn grote delen van het herstelproces universeel. Alsemgeest: 'Persoonlijk vind ik dat een ervaringswerker op een afdeling voor psychotrauma wel zelf traumata moet hebben meegemaakt en hiervan is hersteld. Herkenning van specifieke kennis kan dan in bijvoorbeeld een behandelgroep gevonden worden.'

Op de eerste plaats is er behoefte aan wetenschappelijk onderzoek naar de effectiviteit van ervaringsdeskundigheid. In juni 2019 is er een nieuw onderzoeksnetwerk van ervaringsdeskundigen in de ggz opgericht. Dit User Research Centre (URC) heeft als doel om onderzoek uit te voeren voor, over en met ervaringsdeskundigen en tevens te dienen als adviescentrum voor instellingen. Belangrijk bij de implementatie van de inzet van ervaringsdeskundigen binnen traumabehandelingen lijkt aandacht voor verwachtingsmanagement, zoals het creëren van draagvlak onder behandelaars en patiënten, en helderheid over de rol, het takenpakket en de wederzijdse verwachtingen.

## MEER INFORMATIE

[deervaringsdeskundige.nl](http://deervaringsdeskundige.nl)

[ggznederland.nl/uploads/publication/ervaringsdeskundigheid.pdf](http://ggznederland.nl/uploads/publication/ervaringsdeskundigheid.pdf)

[ggzstandaarden.nl/generieke-modules/herstelondersteuning](http://ggzstandaarden.nl/generieke-modules/herstelondersteuning)

[akwaggz.nl](http://akwaggz.nl)

## LITERATUUR

1. GGZ Nederland (2009). *Naar herstel en gelijkwaardig burgerschap. Visie op de (langdurende) zorg aan mensen met ernstige psychische aandoeningen*. GGZ Nederland. [ggznederland.nl/uploads/assets/asset\\_305955.pdf](http://ggznederland.nl/uploads/assets/asset_305955.pdf)
2. Erp, N. van, et al. (2012). *Vernieuwde inzet van ervaringsdeskundigheid. Evaluatieonderzoek in 18 ggzinstellingen*. Utrecht: Trimbos-instituut
3. Weerman, A., et al. (2019). Ervaringsdeskundigheid: een bijdrage van de derde bron van kennis. *Vakblad voor Contextuele Hulpverlening*, 24(1), 20-25.
4. Cook, J.A., et al. (2011). Results of a Randomized Controlled Trial of Mental Illness Self-management Using Wellness Recovery Action Planning. *Schizophrenia Bulletin Advance Access*, 38(4), 881-91.
5. Gestel-Timmermans, J.A.W.M. (2011). *Recovery is up to you. Evaluation of a peer-run course*. Dissertatie. Tilburg: Uvt/Tranzo.
6. Karbouniaris, S., Sedney, P., & Driessen, E. (2013). *De ervaringsdeskundige, de nieuwe collega in de ggz*. HBO Kennisbank.
7. Bakel, van M. et al (2013). *Beroepscompetentieprofiel, ervaringsdeskundigheid*. Trimbos instituut.

## DE EXPERTS



Inez Schelfhout. GZ psycholoog in opleiding tot Klinisch Psycholoog bij ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum. Projectleider implementatie ervaringsdeskundigheid bij ARQ



Femke Alsemgeest, Ervaringswerker psychotrauma, PsyQ, Beleidsadviseur cliëntperspectief Parnassia Groep, Stuurgroep suïcidepreventie



Linda Tettelaar, Ervaringswerker. Lid projectgroep implementatie ervaringsdeskundigheid bij ARQ

WO2  
Onderzoek  
**uitgelicht**  
**live**

Vader  
in  
1914  
Polen

Op donderdag 12 december organiseert WO2 Onderzoek Uitgelicht, het online tijdschrift dat onderzoek over oorlog toegankelijk maakt, samen met het Joods Cultureel Kwartier een bijeenkomst in het kader van de actuele editie. Hierin staat de rol van documentaires bij de verwerking van oorlogstrauma's centraal.

Tijdens de bijeenkomst zijn er enkele lezingen over het thema, is er mogelijkheid tot discussie en kan de nieuwe tentoonstelling over de familiegeschiedenis van filmmaker Willy Lindwer worden bezocht in het Nationaal Holocaust Museum i.o.

Donderdag 12 december  
14.00 - 17.00 uur  
Nationaal Holocaust Museum i.o.  
Plantage Middenlaan 27  
1018 DB Amsterdam

Meld u aan op  
[www.tweedewereldoorlog.nl/oulive](http://www.tweedewereldoorlog.nl/oulive)

12:00 – 18:30  
Inloop vanaf 11:30  
Toegang is gratis  
Inclusief lunch  
Meer informatie: [1wo2.nl](http://1wo2.nl)

# JONGEREN CONFERENTIE

Het Huis Utrecht,  
Boorstraat 107,  
3513 SE Utrecht  
Aanmelden verplicht via:  
[wijherdenken@gmail.com](mailto:wijherdenken@gmail.com)

## Wij herdenken VAN STENCIL NAAR STORIES

3 november 2019

Herdenken is enorm belangrijk, ook voor jongeren. Maar hoe bereik je jongeren om deel te nemen aan herdenkingsactiviteiten, en hoe kunnen we de verhalen van oorlog levend houden voor komende generaties? Welke rol kan nieuwe media spelen in hoe jongeren herdenken?

Met inspirerende presentaties en actieve, praktische workshops van onder meer:



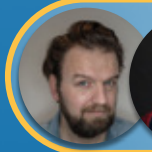
**Eveline van Rijswijk**

Programmamaker, theatermaker en historicus



**Prof. dr. Jeroen Jansz**

Hoogleraar Communicatie en Media, Erasmus Universiteit



**Thijs en Maurits**

Bureau N=5, maker en acteur van campagne 'Evert\_45'



**Smita James**

Spoken word artist



**RAUWcc**

Communicatiebedrijf  
Verzorgt workshops



**Francesca Pichel**

Singer-songwriter

Up to date blijven? Volg ons op Facebook @wijherdenken



Deze conferentie wordt mede mogelijk gemaakt door het #vfonds